

kann die Vermutung ausgesprochen werden, dass es sich nur um einen Bruchteil der wirklich erschienenen Drucke handelte. Wesentlich erhöhte sich im letzten Dezennium des 16. Jahrhunderts auch die Zahl der Neuen Zeitungen in deutscher Sprache. Aus den Umdruckten, die aus den Reichsstädten bekannt sind, kann man den Schluss ziehen, dass sie auch für das Ausland bestimmt waren. Scheinbar überrascht der Umstand, dass seit dem Beginn des 17. Jahrhunderts die Neuen Zeitungen im Rückgang begriffen sind. Diese Erscheinung wird aber erklärlich, wenn wir die Entwicklung der geschriebenen Wochenzeitungen sowie den Umstand in Betracht ziehen, dass zu Beginn des 17. Jahrhunderts auch gedruckte Wochenzeitungen entstanden. Es war dies eine sich vertiefende Kluft zwischen der realen Berichterstattungsbasis (wir könnten sagen, dass es zu einer Nachrichtenexplosion kam) und jenen Möglichkeiten, die die regelmässig erscheinenden Neuen Zeitungen boten. Der Bedarf zur Überbrückung dieser Kluft führte zur Zusammenarbeit zwischen Novellanten und Druckern. Die Analyse der einzelnen in Prag im 16. Jahrhundert erschienenen Neuen Zeitungen ermöglicht eine Übersicht über die Druckbasis im damaligen Prag. Überdies betont sie die Berichterstattungsrolle Prags, das zum Zeitpunkt, da hier der kaiserliche Hof seinen Sitz hatte, zu einem führenden europäischen Berichterstattungszentrum aufstieg. Hier konzentrierte sich insbesondere die Berichterstattung über Ungarn. Und gerade dies nützten die Prager Drucker, insbesondere Jan Šuman und Burian Valda, aus, um den Versuch zu unternehmen, in den Neuen Zeitungen systematische Informationen über die wichtigsten und interessantesten Ereignisse in den Türkenkriegen zu bringen. Prag gebührt in dieser Thematik die Priorität sogar vor Nürnberg. Dies beweist, welche Rolle bereits in den Neuen Zeitungen die Schnelligkeit und Promtheit bei der Bearbeitung der Informationen spielte. In Prag kommt daher auch bereits in den neunziger Jahren des 16. Jahrhunderts der Brauch zur Geltung, wonach die Drucker in den Neuen Zeitungen das Tagesdatum des Erscheinens der betreffenden Zeitung anführten. Dadurch wird indirekt auch der Höchststand des Prager Lesermilieus belegt. Diese Erkenntnis verleitet aber nicht den Autor zu einer unkritischen Betrachtungsweise. Auf Grund der neuen Quellen widerlegt er die Ansicht, wonach der nichterhaltene Druck des Prager Buchdruckers Daniel Sedláčanský aus dem J. 1597 "Noviny pravdivé celého měsíce září léta tohoto MDXCVII" den Charakter einer Monatszeitung gehabt hätte, wie sie damals in Deutschland oftmals herauskam. Es handelte sich um zusammenfassende Neue Zeitungen mit ungarischer Problematik.

Übersetzt von A. Hubala

Vzdělanost a lidová osvěta v počátcích národního obrození

Josef Hanzal

Novodobý vývoj českého národa, vznik moderní české vzdělanosti a národní kultury a národní uvědomění širokých lidových mas, to vše jsou problémy, které zajímají českou historiografii již téměř plné století. Přestože starší literatura objasnila mnoho problémů, zvláště z oblasti kulturního a literárního vývoje, zhodnotila i duchovní odkaz většiny nejvýznamnějších osobností a objevila i postavy zapomenuté a neznámé, není dnes přílišným pesimismem konstatujeme-li, že vcelku stojíme na samém začátku historického poznání českého národního obrození.

Plnou měrou platí tato charakteristika o studiu úlohy českého lidu v procesu národního obrození, jeho aktivní účasti v sociálním a kulturním utváření národa. Komplexně, kriticky a spravedlivě vyložit tento proces není zajisté jednoduchým úkolem. Nemáme dosud dostatečně zpracován bohatý dokumentární materiál různé provenience a ceny.

V složité dobové problematice konce 18. století vystupují do popředí především dva významné okruhy otázek: nová osvěcensky zabarvená ideologie v názoru na lid, vrcholící josefinismem, a rozporuplný národnostní vývoj od samého počátku formování českého národa. Je nesporné, že oba tyto problémy nelze dnes uspokojivě vyřešit, ale jen se k jejich řešení blížit, asi ve shodě s tím, co řekl kdysi o osvícenství E. Troeltsch.¹

V následujících řádcích se chci pokusit osvětlit počátky rozvoje školství a lidové osvěty v Čechách v poslední čtvrtině 18. století. Domnívám se, že bez dobré konkrétní znalosti vývoje vzdělání lidových mas nelze dobře pochopit další rozvoj naší společnosti a kultury v 19. století. Masové rozšíření základního vzdělání bylo nezbytným předpokladem národního uvědomění i sociálního a hospodářského vzestupu nižších sociálních vrstev českého národa.

Pramennou základnou pro toto studium tvoří jednak bohaté fondy státních úřadů, vídeňské studijní komise,² spisy pražského zemského gubernia, z nichž nejbohatší jsou školské fase,³ dále spisy normální školy v Praze a další materiál úřední povahy. Druhou skupinou jsou písemnosti soukromé; korespondence, osobní záznamy, vzpomínky a paměti předních osobností té doby (hlavně neúplná pozůstalost Fr. Steinského a deníky českého kantora a skladatele Jakuba Jana Ryby).

Poslední, neméně bohatý soubor představuje dobová literatura odborně pedagogická, populární kalendáře, příležitostné spisky a časopisy, jejichž počátek spa-

dá většinou do tohoto období. I když nejsou pochopitelně mezi původci těchto zpráv a dokumentů zastoupeny všechny sociální složky národa (hlavně nejnižší vrstvy městského a venkovského obyvatelstva jsou většinou jen předmětem nepřímých zpráv), je zmíněný soubor pramenů dostatečným zdrojem pro řešení nadhozených problémů.

I. Rozvoj nižšího školství v poslední čtvrtině 18. století

K tomu, abychom mohli dobře posoudit význam školských reforem v době tereziánské a josefinské, bylo by třeba znát zejména stav českého školství v předchozí době. Dosavadní literatura nepřináší bohužel ani dostatek údajů o stavu nižšího školství v zemi ani o filosofické a pedagogické úrovni tehdejších školských teoretiků a praktiků.⁵

Přirozeným mezníkem v dějinách školství v našich zemích tvoří 70. léta 18. století, kdy stát začíná věnovat školským otázkám soustavnou pozornost a kdy dochází koncem roku 1774 k vydání prvního všeobecného školského zákona. Předchozí období lze charakterizovat jako dobu individuální školské péče s naprosto převažujícím vlivem církve na všechny oblasti vzdělání a výchovy. Nejznámější a nejvyšší byly nesporně školy jezuitské a piaristické; byly součástí řádových zařízení a sledovaly hlavně výchovu svého řádového dorostu.

Ve městech působily ještě městské školy, které kdysi podléhaly dozoru pražské university a které v době pobělohorské odpovídaly zhruba úrovni a možnostem českých měst. Jejich úroveň byla proto jistě velice různá.⁶ Vzdělání mládeže na venkově bylo zcela v rukou vrchností. I když měli někteří feudálové určitý zájem na vzdělání svých poddaných, nedostatek hmotných prostředků, učitelů a celkového zájmu bránily širšímu lidovému vzdělání.⁷

Hlavní překážkou v rozvoji školství byly především sociální poměry na venkově. Venkovské děti pracovaly již od útlého dětství v zemědělství a mnohdy byly posílány i na robotu. Někteří současníci viděli proto právem v robotě a dětské práci vůbec příčiny neuspokojivého stavu v našem školství.⁸

V důsledku zavádění některých nových výrobních metod v průmyslu a zemědělství a pod vlivem myšlenek představitelů oficiálního rakouského osvícenství Justiho a zejména J. Sonnenfelse, kteří prohlašovali vyšší vzdělanost lidu za nezbytný předpoklad vzrůstu národního důchodu a blahobytu občanů, je možné zhruba od 60. let 18. století sledovat pokusy o zlepšení nižšího školství v jednotlivých krajích a na panstvích. Z dosud známých pokusů o zlepšení stavu školství je třeba zmínit se o panstvích hraběte Clam-Gallase, kde byl již r. 1773 navázán kontakt se známým reformátorem J. Felbigerem v Zaháni.⁹ Zajímavé jsou i snahy osvětského šlechtice Egona z Fürstenberga a litoměřického biskupa Emanuela Arnošta Valdštejna.¹⁰

Nejvýznamnějším aktem této epochy bylo založení nové školy na buquoyanském novohradském panství v Kaplici, kde od r. 1771 mladý děkan Ferdinand Kindermann začal uplatňovat nové pedagogické metody, získané studiem západoevropské literatury, kterou k nám přinášel Kindermannův učitel K. H. Seibt, první laický profesor na pražské universitě.¹¹

Ferdinand Kindermann začal hned od počátku cílevědomě aplikovat osvětský názor o možnosti změny sociálních poměrů chudého obyvatelstva vzděláním a výchovou. V kaplické škole položil základy industriálně pojatému školství, které mělo harmonicky slučovat teorii s praxí a duševní vzdělání s prací fyzickou.¹²

Kindermannovou předností byl též ucelený pedagogický systém, který poskytoval všem žákům, bez ohledu na jejich sociální původ a národnost, základní všeobecné vzdělání (čtení, psaní a počty), ale i jakýsi úvod do dalších předmětů (hlavně matematiky, dějin a hudby). Nová učební metoda, založená na dětském zájmu a zvědavosti, se setkala s rychlou odezvou v sousedních panstvích i v jiných oblastech Čech a Rakouska.¹³

Výsledky reformních snah na poli nižšího školství v druhé polovině 18. století dokumentují nejpřesvědčivěji školní fase z let 1772-1775, zachované pro 13 českých krajů.¹⁴ Tento cenný materiál, vzniklý statistickým šetřením přímo v místech škol, ukazuje, jak velkých kvantitativních výsledků bylo dosaženo. Přesvědčivým a názorným dokladem jsou přímo konkrétní čísla:

Kraj	Počet škol	Učitelé pomocníci	Varhanfci	Počet vsí na 1 školu	Počet dětí na 1 školu
Bydžovský	104			5,6	144
Čáslavský	86				161
Hradecký	136	148	9	5,7	138
Chrudimský	115	121			189
Klatovský	61	65			
Kouřimský	96			7,1	122
Litoměřický	150	164	9	5,6	135
Loketský	63	71	5	8,6	
Plzeňský	113			6,2	
Prácheňský	88	95	4		
Rakovnický	65	68	4	8,1	169
Táborský	59	62		10,8	220
Žatecký	111	122	8	4,3	112

Celkem bylo v letech 1772-1775 v třinácti českých krajích 1109 škol. Co do počtu škol jsou mezi kraji značné rozdíly, nejvíce škol bylo v Litoměřickém kraji, dále v Hradeckém a Žateckém, kde připadá i nejméně vesnic na školu. Nejmenší počet škol byl v chudších méně vyvinutých krajích ve středních a v jižních Čechách, zvláště na Tábořsku a Prácheňsku. Přestože nejsou tato čísla úplná, naznačují jasně, že hospodářsky vyspělé a více zalidněné kraje na severu Čech měly i v rozvoji školství dosti značný předstih.¹⁵

Jakkoli je statistika o počtu škol v Čechách před všeobecnou školskou reformou pozoruhodná a počet škol nebyl nízký, nebylo obecné vzdělání mládeže zcela zabezpečené; bylo spíše výsledkem snah jednotlivých majitelů panství, duchovních, ale především bylo i výsledkem přirozeného zájmu valné části obyvatelstva o vzdělání.

Absolutistický stát, který provedl celou řadu nových opatření a reforem se zabýval úlohou a úrovní škol již od 60. let 18. století.¹⁶ Snahou osvícenského okolí Marie Terezie i jejím osobním zájmem bylo zvýšit počet škol a podřídit je plně dohledu státních úřadů. Nezbytným a účinným nástrojem se k tomu měl stát všeobecný školský zákon, který jako jeden z prvních v Evropě zaváděl veřejnou a povinnou školní docházku pro všechny děti.

Zákon, jehož definitivní znění vzniklo v roce 1774, vstoupil v platnost od r. 1775.¹⁷ Jeho autorem byl převážně zaháňský opat Ignác Felbiger, který aplikoval na rakouské poměry pedagogické zásady vytvořené v Prusku a své zkušenosti získané výstavbou školství v Zaháni. Není bez zajímavosti, že pruským prostřednictvím byly oživeny i myšlenky J. A. Komenského, staré již více než sto let.¹⁸

Vůdčí ideou, která se vine jako červená nit celým zákonem, je myšlenka o vyučování spjatém s potřebami společnosti a společenské praxe a v učební metodě zásada postupovat od jednoduchého k složitému a od konkrétního k abstraktnímu.

Zákon zaváděl jednotný trojstupňový systém škol ve všech zemích monarchie; byly to školy triviální ve vsích a městečkách, hlavní školy ve větších městech a školy normální v zemských městech.

Aktivní a vůdčí silou, která měla zákon uvést v život, se mělo stát duchovenstvo, jež bylo nejpočetnější a nejvzdělanější složkou soudobé inteligence. Duchovním v zemích, ve vikariátech a farnostech byl proto svěřen dohled nad školami. V čele školské správy v zemích byly zemské školní komise, zřízení v rámci gubernia. Pro české školství bylo jistě jen ku prospěchu, že rozhodující osobností v zemské komisi se stal Kindermann jako referent a dohlížitel pro normální školy a profesor Seibt jako referent pro gymnasia.¹⁹

První důležitou akcí, kterou Kindermann organizoval, bylo založení pražské normální školy, která se měla stát vzorem pro ostatní školy v Čechách; tento ústav měl vychovávat též učitele pro triviální školy. Škola byla slavnostně otevřena v listopadu 1775; Kindermann přednesl při této příležitosti programovou řeč "O vlivu nižších škol na obecný život, na střední a vysoké školy."²⁰ Řečník rozvinul myšlenku o potřebě nově pojaté školy, která nemá jen intelektuálně vzdělávat, ale má zároveň i vychovávat a vést mladého člověka k práci. Tato myšlenka měla být realizována zavedením industriální výuky ve městských a venkovských školách.

Pražská normální škola se vskutku stala záhy vzorovou školou, ověřovala v praxi nové pedagogické metody, vychovávala nové učitele a pečovala o vydávání učebnic a pomůcek. Škola byla personálně obsazena vesměs vzdělanými a zkušenými pedagogy, z nichž někteří odešli později na pražskou universitu a jiní se dobře uplatnili ve veřejné správě, nejčastěji ve funkcích krajských školních komisařů.²¹ Mezi obzvláště zasloužilé učitele normální školy, o nichž bude ještě řeč, patří bezesporu historik František Steinský, katecheta Aleš Pařízek, učitel kreslení Ludvík Kohl, první ředitel školy Václav Lenhard, matematik Antonín Schindler aj.

Škola měla 4 třídy, první tři byly základní a navštěvovaly je děti pěti- až patnáctileté. Z pedagogického hlediska je zajímavé, že pro zařazení žáka do třídy nebyl plně rozhodující věk, ale nadání.²² 4. třída byla výběrová, připravovala budoucí učitele městských a venkovských škol, kromě základních předmětů se pro-

bíraly i základy latiny, algebry a geometrie a podrobnější látka z dějepisu, zeměpisu a německé gramatiky.

Na normální škole si měli doplnit pedagogické vzdělání i ti učitelé a katecheti, kteří neměli potřebné školy. Proto navštěvoval každoročně značný počet učitelů a duchovních metodické kursy a skládal zkoušky, obvykle u ředitele školy. Pro konec 80. let se dají absolventi těchto kursů přesně určit:

Rok	Duchovní	Seminaristé	Učitelé	Domácí učitelé	Celkem
1787	11	103	121		235
1788	9	83		17	109
1789	12	67	110	28	217
1790	55		48	17	120

I když je v této akci hodně byrokratické formálnosti, jako ostatně v mnoha dalších osvícenských opatřeních – často totiž šlo pouze o získání potvrzení o složení zkoušky – přece jen část pedagogických sil z venkova měla možnost získat nejnovější teoretické a hlavně praktické poznatky o výchově.

Školská reforma, podobně jako jiné soudobé reorganizace a změny, se neobešla bez množství úředních hlášení, výnosů, statistik, nařízení a administrativně byrokratického balastu vůbec. Kindermann si byl tohoto nebezpečí dobře vědom, kdy několikrát upozorňoval, že "nejlepší nařízení nic nezmění, nebudou-li na výši ti, kdo je mají provádět".²³ Proto se staral, aby se zemské a krajské úřady cílevědomě a soustavně zabývaly učitelstvem, jeho vzděláváním, morální a pracovní úrovní. Kompetentní úřady systematicky sledovaly, zda učitelé používají nové pedagogické metody, zda přizpůsobují výuku místní situaci a potřebám a jak pomáhají školám vrchnosti a obce.

Zdá se, že všechna tato opatření a pokroky, jichž bylo poměrně v krátké době dosaženo, by byly nemohly zabezpečit personální obsazení nově vzniklých škol, kdyby zde neexistovala jistá rezerva způsobilých pedagogů. Tuto rezervu tvořila dosti početná skupina jezuitských učitelů, kteří byli po zrušení jezuitského řádu penzionováni. Snahou F. Kindermann a některých dalších činitelů bylo získat tyto učitele pro potřeby veřejného školství, což se nakonec v řadě případů podařilo. Šlo hlavně o získání mladších a pružnějších sil, u nichž byl předpoklad, že nebudou narušovat osvícenskou koncepci školské politiky.

Období od vydání školského zákona do roku 1800 je neobyčejně bohaté na vznik nových škol i na personální a materiální zabezpečení škol již existujících. Soudobé statistiky dokumentují poměrně přesně rozvoj školství v českých zemích.²⁴ Výsledky celého procesu jsou pak zachyceny ve školních fasích, vzniklých v letech 1790-1798 ve všech 16 českých krajích; tento materiál poskytuje poměrně spolehlivá a úplná data o počtu škol a učitelů, o školní docházce i o materiálním a finančním zajištění škol.²⁶

Tento statistický materiál je dosti věrohodný a úplný; fase byly pořizovány přímo v místech škol, byly ověřovány faráři, zástupci obcí i vrchnostenských úřadů. Po zpracování byly fase zasílány krajským úřadům, kde byly sumárně zpraco-

ány pro celý kraj a postoupeny guberniu. Prudký vzrůst počtu škol lze nejlépe
ukázat na statistickém přehledu, získaném ze školních fasí a soudobých statistik.²⁷

Kraj	1787	1792	1797	1790-1798 (podle fasí)
Berounský	90	105	101	100 (r. 1797)
Boleslavský	188	219	236	233 (r. 1798)
Budějovický	80	134	134	130 (r. 1797)
Bydžovský	168	164	176	183 (r. 1796)
Čáslavský	98	119	126	128 (r. 1796)
Hradecký	129	188	200	214 (r. 1790)
Chrudimský	146	185	204	185 (r. 1796)
Klatovský	70	89	89	96 (r. 1796)
Kouřimský	149	161	166	162 (r. 1791)
Litoměřický	243	278	278	277 (r. 1790)
Loketský	101	123	128	130 (r. 1797)
Plzeňský	189	141	143	169 (r. 1790)
Prácheňský	100	151	177	179 (r. 1796)
Rakovnický	115	115	119	128 (r. 1798)
Táborský	93	104	132	127 (r. 1796)
Žatecký	152	154	159	147 (r. 1795)
Celkem	2111	2460	2598	2588

Počet škol v Čechách vzrostl do roku 1787 více než dvakrát a do 90. let se
výšil dvaapůlkrát. Zvýšení nebylo opět ve všech krajích stejné, nejvyšší bylo
Loketském kraji o 281 %, v Prácheňském kraji o 223 %, zhruba stejně na Rakov-
nicku a Tábořsku. Nejvyšší přírůstek zaznamenaly chudší kraje (Loketsko, Prá-
cheňsko, Tábořsko), kde byl vývoj školství značně opožděný. Mnohem větší abso-

Kraj	Hlav. školy	Celkový počet obcí	Obce přiškolené	Nepřiškolené	%
Budějovický	5	982	653	329	36,5
Bydžovský	11	657	535	156	22
Hradecký		757	549	218	29
Chrudimský	10	856	662	194	23
Klatovský	4	743	570	173	23
Kouřimský	8	972	574	398	44
Litoměřický	14	1028	901	127	11
Plzeňský	8	816	462	354	44
Prácheňský	12	1204	707	497	41
Rakovnický	7	655	444	211	35
Žatecký	10	505	396	105	21,5

lutní hodnotu představuje zvýšení v bohatých krajích severních Čech (Litoměřic-
ko, Hradecko a Boleslavsko), kde byla již v 70. letech 18. století poměrně hustá
sít škol.

Sledujeme-li statisticky rozvoj školství, je třeba si povšimnout i podílu hlav-
ních a městských škol v jednotlivých krajích a zjistit též počet vesnic, které ne-
byly přiškoleny k žádné škole, to znamená vesnic, jejichž děti nenavštěvovaly
vůbec školy pro jejich vzdálenost.

Počet městských škol byl závislý na počtu měst v jednotlivých krajích, vcel-
ku nevykazuje žádné zvláštní disproporce, až na dosti vysoký počet městských
škol na poměrně malém Bydžovsku a Žatecku. Celkový poměr přiškolených a ne-
přiškolených vesnic je velmi příznivý, zhruba tři čtvrtiny obcí v Čechách patřily
k určitému školnímu obvodu a jen jedna třetina vsí byla ze školní docházky vy-
loučena. I zde jsou ovšem dosti značné regionální rozdíly, znovu se ukazuje hu-
stá sít škol v bohatých, manufakturních krajích jako bylo Litoměřicko (11 % nepři-
školených vsí), Žatecko 21,5, Bydžovsko 22 atd.

I v rámci jednoho kraje nebyla hustota škol stejná, základní disproporce byly
dány geografickoekonomickými a komunikačními podmínkami.²⁸ Rozdílné přírodní
a hospodářské okolnosti nebyly ovšem jediným a vždy určujícím předpokladem, pů-
sobil zde i momenty subjektivní povahy, poměr vrchností a obcí ke školám, úro-
veň duchovních, učitelů apod.

Školní fase i ostatní úřední prameny ukazují dále, jak přes veškerou snahu
příslušných úřadů i podporu církve, zůstávala stále problémem pravidelná školní
docházka. Zejména na venkově v letním období nenavštěvovaly děti školu, proto-
že pomáhaly v zemědělství (hlavně pasení dobytka). V zimních měsících zase chu-
dé děti nemohly chodit do školy pro nedostatek šatstva a bot. Pro deset českých
krajů poskytují fase z let 1790-1798 následující čísla o školní docházce:

Kraj	Počet všech dětí školou povinných	Chodících do školy	Nechodících	%
Berounský	10 455	6 192	4 263	41
Boleslavský	35 763	21 124	14 639	40
Budějovický	14 728	9 270	5 458	37
Bydžovský	25 525	17 930	7 595	30
Čáslavský	17 694	10 830	6 841	38
Chrudimský	26 750	16 014	5 762	22
Klatovský	21 062	15 346	5 716	27
Litoměřický	33 818	26 763	7 055	20
Loketský	9 544	6 660	2 884	30
Plzeňský	14 669	10 955	3 714	25

Přestože nejsou tato čísla úplná a naprosto spolehlivá, přece dávají dobrou
představu o školní docházce v českých krajích. Zhruba dvě třetiny dětí navštěvo-
valy již školy pravidelně, což je ve srovnání s předchozí dobou jistě velký pokrok.

Nejllepší docházku vykazuje opět Litoměřický kraj, kde plné čtyři pětiny dětí docházely do školy pravidelně.²⁹

Neméně důležitou skutečností než existence škol, dostatek učitelů a pravidelnější školní docházka, byl obsah výuky, její zaměření a samotné výsledky vzdělávacího a výchovného procesu. V této otázce jsme odkázáni spíše na učební plány, osnovy, učebnice, korespondence, vzpomínky apod. učitelů a veřejných pracovníků.

Jak jsem se již zmínil, nová pedagogická metoda uplatněná ve všeobecném školském zákoně byla převážně dílem Felbigerovým, který ji rozpracoval a vložil zejména v několikrát vydané knize "Methodenbuch", která se stala základní metodickou pomůckou pro všechny školy. V Čechách však byly hlavní zásady obsažené v tomto díle známy již dříve a místy byly i úspěšně uváděny v život. Byl to zejména metodický postup od jednoduchého k složitějšímu, důraz na praxi a poznání současných životních a společenských potřeb, snaha využít přirozený dětský zájem, omezit ve školách tělesné tresty a samoučebné memorování.

Zatímco se starší barokní škola věnovala v první řadě vyučování náboženství, latině, církevní hudbě a zpěvu, byla tereziánská škola od počátku orientována směrem k praxi. Stát a jeho úřady byl veden při všech reformních opatřeních snahou vychovávat gramotné, spořádané a pracovitě občany státu.

Přímým působením úředníků v guberniu, v krajských i v církevních úřadech a vlivem literatury se tyto myšlenky staly majetkem většiny městských i venkovských kantorů. Nejlépe to vyjádřil svědomitý rožmitálský učitel a vynikající skladatel Jakub Jan Ryba, když napsal: "Základem mých poctivých snah je náboženská morálka, jejich účelem je výchova pravých křesťanů, výchova zdárných občanů státu, vzdělání lidu, těsné spojení s Bohem, vrchností a přírodou."³⁰

Při realizaci nově chápáné školy, hlavně pak při výchově mládeže, se však jednou střetávaly zájmy světských úřadů a učitelů s postojem církevních činitelů. Duchovní jakožto školní dozorcí a učitelé náboženství měli hlavní a rozhodující vliv na výchovu a vyučování; setkávali-li se s vyhraněnějšími osobnostmi z řad učitelů, které měly své názory na pedagogické otázky, docházelo přirozeně ke sporům. Zajímavá jsou opět svědectví J. J. Ryby, který na jednom místě píše: "Je velmi nesprávně řečeno, že kostel a škola jsou sourozenci. Kostel je pán, škola však služka."³¹

Je přirozené, že i v době josefinské prvním předmětem ve škole zůstávalo náboženství, bylo to ovšem náboženství pojímané většinou poněkud jinak, moderněji; mělo být mládeži zdrojem základních mravních zásad v životě, v poměru ke státu, vrchnosti i spoluobčanům.

Výuka v menších městských a venkovských školách se zaměřovala především na tři předměty – čtení, psaní a počty; pro většinu žáků osvojení těchto znalostí končilo prakticky veškeré vzdělání. Na mnohých školách se dostávalo větším žákům ještě poučení další, z vlastivědy (dějiny, zeměpis a přírodopis vlasti), ze základů němčiny a kreslení.³² Při vyučování těmito předměty se však učitelé setkávali s nepochopením ze strany rodičů. J. J. Ryba vyučoval v roce 1795 němčině a mnozí rodiče mu vzkazovali po dětech, že "jejich děti nepotřebují němčinu a že je posílají do školy jen proto, aby se naučili číst a psát".³³ Myslím, že těžko lze

spatřovat v tomto postoji v té době uvědomělý projev českého národního smýšlení, ale spíše projev nepochopení a nezájmu.

Zvláštní, zcela osobitou kapitolu ve vývoji českého nižšího školství, představuje pěstování hudby a zpěvu na školách. Je známo, že již ve staré barokní škole se chrámové hudbě věnovala značná pozornost; ze 70. let 18. století známe též opatření směřující k zlepšení úrovně kostelní hudby a zpěvu.³⁴ Provozování hudby a zpěvu v kostele bylo pro kantory zdrojem mimořádných příjmů, jež byly pro jejich životní existenci většinou nezbytné. Učitelé ve funkcích varhaníků a regenschori podléhali stále přímo místním duchovním. Tento stav nebyl pro školy většinou příznivý, protože vedl k zanedbávání vyučování v základních předmětech a vedl k přímé závislosti učitelů na kněžstvu.

Proti nadměrnému pěstování hudby ve škole se vyslovoval Kindermann, stejně jako vynikající hudební skladatel J. J. Ryba, který si zapsal do školního deníku, že "je velmi trestuhodné, jestliže se psaním not zanedbává škola". Ryba se postavil též statečně proti tomu, aby byl jen farářovým regenschorim, ale chtěl být především učitelem.³⁵

Hudba a zpěv patří právem k představě o obrozenecké škole. Již od vstupu do školy se děti cvičily a schopným byla věnována větší pozornost. V některých školách byly i pokladny pro zpěváky, z nichž děti dostávaly peníze, získané za zpěv na kůru, při slavnostech a pohřbech. Podle kusých zpráv o hudební výchově na školách se všechny děti cvičily ve zpěvu a kromě toho se někde vytvářely zvláštní skupiny pro talentované děti (například ve škole v Žebráce v r. 1772 ze 73 dětí bylo vybráno 7 chlapců pro hru na housle a 6 bylo dáno do oddělení zpěvu.³⁶ Podobně i Ryba se věnoval hudebně nadaným dětem, s nimi nacvičoval složitější vokální skladby, což mu měl za zlé místní farář, který si stěžoval, že Ryba hraje v kostele těžké skladby a že se hraje na housle, což prý rozptyluje věřící.

Státní i církevní úřady však věnovaly hudební výchově většinou příznivou pozornost. Proto také v relacích a visitačních zprávách byla poznamenávána i schopnost učitelů k hudební výchově (u řady kantorů byl přídomek "musicus", "dobrý muzikant" apod.) Z této široké hudební základny mohli přirozeně vyrůst dobří výkonní umělci i hudební skladatelé. Právě ve školách byly kořeny vysoké české hudební vzdělanosti a světové úrovně naší hudby v 18. století. Je až překvapující, zjišťujeme-li, kolik vynikajících skladatelských osobností nalézáme jako učitele a preceptory na venkovských školách. Kromě citovaného J. J. Ryby je třeba zmínit se o staré hudební rodině Brixiů (Josef působil ve škole v Manětíně a Mělníku a Viktorin v Poděbradech), o zajímavé rodině Kopřivů z Cítoliba na Lounsku, o rodu Zelenků z Louňovic, o varhaníku a učiteli J. Linkovi z Bakova, J. J. Dusíkovi z Čáslavi, J. Habatkovi z Nového Bydžova, a to jmenuji jen hudebníky významnější a dosud hrané.

Není náhodou, že česká muzikálnost vzbuzovala již tehdy pozornost cizinců; když v roce 1772 anglický cestovatel Ch. Burney prošel téměř všechny české kraje, napsal, že nejen v každém městě, které navštívil, ale i na vesnicích, kde byla škola, provozovaly děti hudbu. Podobně i Všeobecný hudební časopis z r. 1800 píše, že v každém českém městečku i farním místě je příležitost pro pěstování hudby, protože tam jsou učitelé, kteří jsou zároveň výbornými hudebníky a mnozí z nich jsou vskutku talentovaní skladatelé.

Čeští kantoři byli dovršitelé staré hudební tradice, kterou vhodně sladili s novými proudy a podněty evropského klasicismu. Nebylo by proto správné jejich zásluhy snižovat. Již O. Hostinský před více než půlstoletím vyzvedal obětavou a záslužnou práci českého učitele, "tohoto mladého muže, jehož mnohostranné snažení v soukromém působišti udržovalo chvalné hudební tradice starších dob".³⁷ Přestože nemáme dosud všestrannou a kritickou musikologickou monografii o české hudbě druhé poloviny 18. století a jejím významu pro vytváření naší moderní hudby a jejím podílu v národním obrození, je možno již dnes tvrdit, že tato doba shrnuje kulturní odkaz předchozí éry a vytváří základy pro moderní vývoj.

To byl jeden z pozoruhodných kulturních úspěchů, známých i za hranicemi, k němuž české školství podstatnou měrou přispělo. Druhým neméně pokrokovým výsledkem reformních snah 70. a 80. let 18. století bylo zavedení industriální výuky ve školách.

Industriální školství je těsně spjato s osobou Ferdinanda Kindermanna, který byl jeho tvůrcem a propagátorem. První náznaky školy, zabývající se i manuální prací a výchovou jsou patrné již v kaplické škole. Po Kindermannově příchodu do pražské školské komise je možno sledovat cílevědomou práci na propracování metod industriálního vyučování, jak v oblasti teoretické, tak i v praktické činnosti mnoha městských a venkovských škol.³⁸

Zhruba v letech 1777-1780 byla již koncepce industriálního vyučování vytvořena; do škol byly zaváděny tyto výrobní předměty.³⁹ 1. pěstování a zpracování lnu, bavlny a vlny; 2. zavádění kultury bource morušového; 3. zakládání školních sadů a zahrad; 4. včelařství.

Tento plán je třeba chápat jako typický projev dobových poměrů, kdy se rozšířily manufaktury zvláště textilního charakteru a kdy v zemědělství byly zaváděny nové osevní a výrobní postupy a formy i nové plodiny. Kindermann chtěl tímto způsobem získávat i finanční prostředky pro nemajetné děti a vypěstovat v nich již od mládí zdravý poměr k manuální práci.⁴⁰

Nejvíce se ve školách rozšířilo zpracovávání lnu, bavlny a vlny; zejména městské školy získávaly tak dosti slušné příjmy, například v Praze dostaly školy za půl roku 1790 celkem 1665 zlatých 52 kr.⁴¹ Dobrých výsledků bylo dosaženo i na českých komorních panstvích (Brandýs nad Labem, Poděbrady a Zbiroh). Kindermann získal pro svou myšlenku i známého inspektora císařských panství Františka Raaba, který se zabýval plánem parcelace půdy velkostatků ve prospěch soukromých rolníků. R. 1778 vypracoval memorandum o stavu školství na komorních panstvích, v němž pojal zlepšené školství jako nezbytnou součást výchovy budoucího schopného samostatně hospodářícího zemědělce.⁴² Na komorních panstvích se podařilo poměrně brzy zavést do škol předení vlny a lnu, v Brandýse nad Labem činil roční zisk za tuto práci kolem 2000 zlatých.⁴³ Výtěžků se používalo k zlepšení školních budov, nákupu školních pomůcek a knih i jako odměna pro děti. V horaždovicé škole, kde se zpracovalo ročně 219 liber vlny, byly z výtěžku zakoupeny všem dětem nové šaty. Na brandýském panství dostávaly pilné dívky týdně až 4 zlaté, ostatní 2 a 1 zlatý.⁴⁴

Některé školy spolupracovaly přímo s manufakturou, kam dodávaly zpracovaný

materiál; tak tomu bylo v hlavní škole v Klatovech, která odevzdávala zpracovanou vlnu a barvené látky do manufaktury v Nové Kdýni.⁴⁵

Bylo by jistě nesprávné nevidět ve školní práci i negativní prvky, zejména využívání dětské práce, která byla méně placena. V mnoha případech tomu tak jistě bylo, ovšem často byla dětská práce jediným prostředkem, jak získat potřebné finanční prostředky. Zpracování textilních surovin, pletení, šití a jiným druhům ruční práce se věnovaly hlavně městské a vesnické dívky, které v dřívější době byly ze školní docházky vůbec vyloučeny. Po vzoru pražské normální školy, kde bylo zřízeno dívčí oddělení s přesným rozvrhem a učebním plánem, vznikaly dívčí třídy i na ostatních hlavních školách.⁴⁶ Mimo to se od 80. let začínají objevovat samostatné dívčí ústavy, z nichž nejstarší je litoměřický, založený biskupem Kindermannem.⁴⁷

Dalším předmětem, který se stal až jakousi dobovou módou, bylo pěstování bource morušového a zpracování přírodního hedvábí. Neúnavným propagátorem a šířitelem této kultury byl V. Amort, učitel na svatoštěpánské a svatojindřišské škole v Praze. Amort zřídil roku 1781 zvláštní třídu, kde se žáci zabývali zpracováním hedvábí, neplatili školné a dostávali prémie. Při svatoštěpánské škole zavedl Amort i bezplatné kursy pro venkovské učitele a zemědělce; za devět let (1783-1792) prošlo těmito kursy údajně 7870 osob.⁴⁸ Amort byl i autorem několikarát vydané knížky "Industrialbüchlein", v níž vyložil na základě svých zkušeností a pokusů zásady pěstování bource morušového.⁴⁹ Tato kultura se zásluhou učitelů ujala v řadě českých měst; dobré výsledky byly hlášeny z Veltrus, Mělníka, Lovosic, Libochovic, Hořic, Litoměřic atd.

Ve venkovských městečkách a vesnicích mělo velký význam vyučování zemědělským předmětům, zvláště pokusné pěstování obilovin, brambor a jetele na školních zahradách, pěstování ovoce, zeleniny, vína apod. Cílem těchto prací nebylo jen poučování chlapců, ale i rodičů. Zdá se, že tato praxe se setkala s nejživějším zájmem. V Poděbradech zásluhou místního děkana a učitele poskytli někteří měšťané škole své zahrady a na nich se prováděly úspěšné pokusy se štěpováním ovocných stromů.⁵⁰ Na čížkovickém statku u Lovosic dělal učitel Wenzel spolu se syndikem Bělohorským pokusy s pěstováním cizích plodin a zeleniny (burgundská řípa, salát, anglická tráva, kukuřice, vojtěška aj.).

V některých školách se experimentovalo též s pěstováním jetele, který znamenal počátek v novém osevním postupu.⁵¹ Spolu s těmito pokusy byly ověřovány i nové poznatky o zpracování půdy, způsobu hnojení apod. (například ve škole v Horaždovicích, Žitenicích aj.).

Nejlepších a nejtrvalejších výsledků bylo dosaženo v zakládání ovocných sadů a alejí. O ovocnářství, jeho zvelebení a rozšíření měla vedle učitelů zásluhu celá plejáda venkovských kněží. Čechy se od té doby staly přední ovocnářskou zemí v Evropě.⁵²

V několika případech se školní praxe zaměřila i na chov dobytka, většinou ovšem jen teoreticky. Máme však doklady i o tom, že škola měla možnost vyučovat praktickému chovu, na statku Choteč poskytla vrchnost škole přebytek svého ovčího stáda.⁵³

Posledním oborem, jemuž se podle Kindermannova plánu měly školy věnovat, by

lo včelařství. Kindermann upozorňoval, že v Čechách jsou pro včely výborné podmínky – hojnost sadů, luk i lesů ve všech oblastech. Podle relací o stavu industriálního školství byla včelařství největší péče věnována v Žebráku a okolí; zásluhu o to měl místní kaplan Lahoda.

Soustavná péče o budování industriálního školství přinesla své ovoce. Zatímco v roce 1785 bylo v Čechách kolem 200 škol s industriálním vyučováním, roku 1790 to bylo již 478 škol, což tvoří zhruba pětinu z celkového počtu škol.⁵⁴ Přestože na některých školách neměla tato výuka dlouhého trvání, je nesporné, že industriální typ školy znamenal pokrok v pedagogice a především rozšířil cenné poznání do širokých vrstev městského a venkovského lidu.

Industriálně zaměřená škola je Kindermannovým primátem v obecné pedagogice, všechny podobné reformy a programy v Německu jsou až pozdějšího data (Magdeburg, Halle aj.).⁵⁵ České školství se z hlediska množství a kvality škol zařadilo bezesporu na první místo v habsburské monarchii a čestně obstálo i v měřítku evropském. Velkého pokroku ve školství si byli vědomi již současníci. Když hodnotil roku 1798 R. I. Wilfling ve svém "Kalendáři" desetiletí 1788-1798 mohl uvést tyto výsledky:⁵⁶ založení 483 nových škol, postavení 840 nových školních budov, oprava a vybavení 802 škol, zvýšení počtu tříd v městských školách, zvýšení počtu školáků o 89 262 dětí, vyškolení 2 000 nových učitelů a katechetů, vzrůst industriálních škol o 500, vyučování němčině na více než 600 školách (čímž ovšem neutrpěla znalost české mateřštiny), pokrok v pěstování zpěvu a zavedení výtvarné výchovy na 21 městských školách, založení knihoven pro učitele a větší žáky na 21 školách a vybavení 30 škol kabinetů a přístrojů.⁵⁷ Tato bilance není pochybitelně zcela přesná, některé údaje jsou ve srovnání s konkrétními doklady poněkud nadnesené, ale v celku přehled ukazuje, jakých výsledků bylo dosaženo ve vývoji nižšího školství. Předchozí výklad o početním vzrůstu stavu škol, jejich personálním obsazení a celkovém zaměření naznačil zřetelně, že rozvoj školství odpovídal ekonomickým a kulturním potřebám rozvíjející se společnosti, v níž se postupně projevovaly zárodečné prvky kapitalistických společenských poměrů. Tato skutečnost se názorně odráží i na vytváření nového učitelského stavu.

Zatímco ve starší době byl učitel druhořadým kulturním činitelem a byl podřízen duchovnímu stavu nebo šlechticům a panským úředníkům (soukromí učitelé), objevuje se zhruba od 70. let 18. století nový typ učitele. Učitel starého typu působil především jako varhaník, regenschori a pomocník faráře; výjimkou byly jen některé městské školy, kde působili vzdělanější učitelé, věnující se již převážně škole. Důležité změny nastaly až na konci tereziánské a hlavně v josefínské době, kdy se začal otázkou vzdělání a výchovy soustavně zabýval stát. Státní úředníci počali sledovat obsazení škol, metodu výuky, materiální vybavení škol i finanční zajištění učitelů.

Proto bylo tak důležité jmenovat schopné a vzdělané úředníky na místa školských komisařů v krajích. Této otázce věnoval také Kindermann velkou pozornost, jak svědčí úřední zprávy z té doby.⁵⁸ Na uvolněná místa školských komisařů byly vypisovány konkursy a kandidáti byli vybíráni na základě ústních a písemných zkoušek. Předmětem ústních zkoušek byly hlavně otázky pedagogicko-organizační, například co je pedagogika, učební metody, vlastnosti učitele apod. V písemném

elaborátu musel kandidát prokázat, že je schopen zajistit po stránce odborné i organizační řádnou výuku, která by vyhovovala přirozeným podmínkám určitého kraje. Konkurs trval obvykle dva dny a zkoušeli osvědčení pedagogové a vyšší úředníci.

Tento náročný způsob předpokládal ovšem dostatek vzdělaných sil. Jak ukazuje materiál z 90. let 18. století v té době již nebyl problém vybrat z několika schválených kandidátů příslušného komisaře; například při konkursu na místo komisaře v Loketském kraji v r. 1792 se přihlásilo 19 uchazečů,⁵⁹ většinu z přihlášených tvořili gymnasiální profesori (byl mezi nimi i pozdější profesor pražské university Alois Klar), dále učitelé hlavních škol a někteří vzdělaní úředníci a soukromníci (za zmínku stojí známý spisovatel a dobrodruh Casanova, tehdy valdštejský bibliotékař).⁶⁰

Na konci 18. století dosahoval učitelský stav v Čechách přes 3 000 samostatných učitelů. Jejich vzdělanostní úroveň i sociální postavení bylo ovšem velmi nestejněměrné. Nejnižší vzdělání měli prostí vesničtí učitelé, z nichž část tvořili ještě starší kantorů, kteří neměli patřičné vzdělání a nemohli vykonávat řemesla, nebo byli nějakým způsobem neschopní pro jinou práci. Počet těchto učitelů se stále zmenšoval, nekvalifikované mladší síly si musely doplnit vzdělání návštěvou kursů v Praze. Mnohem vyšší vzdělání měli učitelé městských škol, část jich měla i vysokou školu, nejčastěji filosofickou fakultu a někteří ředitelé teologií (většinou bývalí jezuité a piaristé).⁶¹ Další část učitelů městských škol absolvovala gymnasium, nebo městskou školu a učitelský kurs.

V menších městečkách a na vesnicích většina učitelstva absolvovala neúplné gymnasium či městskou školu a uvedený kurs. Nedostatky ve školním vzdělání byly nahrazovány četbou populárních časopisů, učebnic, kalendářů a v některých případech i hlubším studiem odborné literatury. Jak uvidíme dále tato osvětová a vzdělávací činnost tvořila tehdy přímou součást učitelského povolání.

Formování učitelského stavu bylo podmíněno i určitým zlepšením jeho životní úrovně a vymanění se z naprosté existenční závislosti na duchovním stavu. Sociální postavení českého obrozeneckého učitele nebylo po celou předbřeznovou dobu nikterak skvělé a záviděníhodné. Všechny soudobé literární zprávy, písně a vzpomínky líčí život učitele většinou ve velmi temných barvách, často snad až příliš černě. Oba soubory školských řádů poskytují množství spolehlivých dat o příjmech učitelů. Pro období 1772-1775 jsou k dispozici údaje o platech rektorů, kantorů, varhaníků a preceptorů hlavně ve městech. Ve výši platů jednotlivých kategorií jsou značné rozdíly. Nejvyšší platy měli v průměru rektori městských škol – kolem 130 zl. (nejvyšší 181 zl., nejnižší 62 zl.), průměr u kantorů činil 117 zl., u varhaníka 102 zl., a preceptorů 80 zl. Ve všech kategoriích bylo značné platové rozpětí, nejvyšší plat vůbec měl učitel ve vsi Mikulášovice na Rumbursku (což byla obec kolem 4 000 obyvatel), který měl 213 zl. 50 kr., zatímco učitel v Jáchymově měl pouze 47 zl.

Pro konec 18. století máme velmi detailní statistický materiál ze všech českých krajů. Průměrný učitelský plat se zvyšoval, většina kantorů měla ročně přes 130 zl. Mezi jednotlivými kraji byli však rozdíly; vyšší platy byly na Boleslavsku, Bydžovsku, Královéhradecku, Klatovsku, Litoměřicku a Loketsku. V hrubém průměru

došlo u platů učitelů u městských škol ke zvýšení o 80-100 zl., u vesnických učitelů asi o 50 zl.

V rozvržení platů byly pochopitelně opět rozdíly, byly difference mezi platy učitelů hlavních škol a triviálků i mezi jednotlivými kategoriemi. V Plzeňském kraji měli učitelé hlavních škol v průměru 180 zl., městských 170 zl. a triviálních škol 122 zl. Z toho ovšem plat ředitele plzeňské hlavní školy činil 313 zl. 48 kr. a plat pomocníka téže školy 71 zl. 35 kr. V celozemském průměru se příjmy ředitelů hlavních škol pohybovaly v rozmezí 300-400 zl., příjmy učitelů mezi 200-250 zl. a pomocníků pod 100 zl. Byly ovšem školy, na nichž byly platy vysoko nad touto úrovní nebo hluboko pod ní; ve Varnsdorfu měl ředitel 488 zl. 46 kr. zatímco učitel ve vsi Chrast (panství Orlík) měl pouze 26 zl. 8 kr.

Je však nutno upozornit, že v některých případech mohou být čísla, uvedená ve statistikách nižší, protože jejich pravdivost závisela z části na přiznání učitelů. Vcelku však s tím není nutno počítat, protože správnost údajů byla ověřena zástupci obcí a vrchností a krajské úřady, které přiznání ověřovaly vyžadovaly k nim zároveň písemné doklady. Školní fase nezachycují ovšem vedlejší příjmy učitelů, za provozování hudby, pomoc při různých pracích v obci a soukromníkům apod. Těmito vedlejšími výdělky, o nichž dobře víme, se celková životní úroveň učitelů zvyšovala, ale zároveň byla příčinou jejich závislosti na okolí a veřejnosti. Tyto poměry přetrvávaly ještě dlouho v dalším období a neměly vždy jen negativní charakter, umožňovaly totiž mnohem intenzivnější a širší vzdělávací a kulturní působení učitelů ve všech vrstvách národa.

II

Rozvoj nižšího školství v Čechách v poslední čtvrtině 18. století tvořil pouze jednu ze součástí mnohem rozsáhlejšího kulturního proudu, jímž se vyznačoval konec osvětské éry a počátek českého národního obrození. Celou tu dobu provázely myšlenky o potřebě důkladnějšího vzdělání a výchovy širokých lidových mas. Proto také jsme svědky hledání a nalézání stále nových forem, jimiž se měly tyto ideály realizovat. Jedním z takových prostředků se měla stát populárně naučná i odborná literatura, která měla pomáhat šířit nové poznatky a zkušenosti mezi vesnickým i městským lidem, učitelstvem, úřednictvem a inteligencí vůbec.

Tyto formy nejsou pochopitelně zcela novým výtvorem té doby, již v předchozím období byly vydávány kalendáře a různá "naučení" pro obecný lid, avšak množstvím druhů, systematickostí a cílevědomostí představuje konec 18. a počátek 19. století nové údobí. Zadáváme-li se pozorněji do kteréhokoli populárního časopisu, kalendáře, učebnice nebo čítanky, neujde nám základní tón, jímž je snaha vychovat nového člověka – schopného, průměrně vzdělaného a poslušného občana absolutistického státu. K tomuto cíli mají přispět všechny společenské složky, stát a byrokracie, církev i rodící se nová inteligence. Ve většině z těchto myšlenek je možno celkem bez obav spatřovat nesmělé počátky důležitých společensko-sociálních změn a převratů i projev působení rodících se kapitalistických výrobních vztahů.

Není jistě náhodné, že mezi předními osobnostmi byli v tomto procesu lidé, pocházející z hospodářsky i kulturně vyspělejších krajů, hlavně z oblasti česko-saského pomezí, z tzv. českého Nizozemí. V této oblasti docházelo též k intenzivnímu hospodářskému a kulturnímu styku se sousedním Německem.

Na samém začátku tohoto dění stojí Karel Jindřich Seibt (1735-1806), který přišel do Prahy po delším, plodném pobytu v Lipsku, kde se seznámil s mnoha významnými německými učiteli a získal mnoho podnětů pro další práci pedagogickou i veřejnou. V Praze na universitě soustředil Seibt kolem sebe početnou skupinu posluchačů, především z řad městské mládeže a kněžstva. Největší ohlas měla Seibtova památná řeč nazvaná "O vlivu výchovy na blaho státu".⁶² Význam této řeči tkví v tom, že Seibt seznámil české čtenáře s moderními myšlenkami z oboru politických věd – o povinnosti státu k občanům a úloze jedince ve společnosti. Náзор, že na pracovitých a vzdělaných občanech spočívá největší bohatství státu, jehož otcem byl Montesquieu, se stal trvalou součástí rakouského osvícenství, hlavně zásluhou Josefa von Sonnenfelse.⁶³

K předním žákům Seibtovým patřili F. Kindermann a Fr. Steinský. Kindermannovo působení v nižším školství, doplněné několika jeho drobnějšími tisky a příležitostnými projevy, podporoval neúnavně jeho spolupracovník Steinský.⁶⁴ Steinský patří nesporně mezi významné osobnosti osvětského století, což dosavadní literatura dosud plně nedocenila.⁶⁵ Těžiště jeho činnosti není ve vlastních vědeckých pracích v oblasti pomocných věd historických, jichž byl profesorem, ale v jeho organizačnické a osvětové působnosti. Důkazem toho je časopis "Monatliche Beytrage zur Bildung und Unterhaltung des Bürgers und Landmanns", jehož dva ročníky Steinský redigoval a sám patrně psal některé články.⁶⁶ Je to první populární vědecký a osvětový časopis u nás. Již samotný název napovídá, že autor se orientoval na měšťany a rolníky, jimž chtěl poskytnout informace a poučení o všech novinkách výrobních, všeobecně kulturních a obchodních u nás i ve světě. Význam a cíle této snahy jsou rozvedeny v úvodním článku, za jehož autora je možno považovat nejspíše Steinského.⁶⁷

Autor považuje vzdělání těchto stavů za velmi důležité, neboť na vzdělanosti a umění (rozuměj řemeslné zručnosti) řemeslníka a rolníka závisí osud národa a země. Pochvaly zasluhují proto ti vzdělanci, kteří se snaží předat své poznatky a zkušenosti prostému lidu ve formě, již by rozuměl. "Aufklärung" – osvícenství není totiž jen něco vědeckého a nedostupného, ale i drobná vzdělávací a výchovná práce. Pisatel vystupuje proti nevzdělanosti a omylům v hospodářství a politice, jež bude možno odstranit výchovou a vzděláním mládeže již od dětství. Pro vzdělání mladého člověka není dostačující pouhé vyučování modlitbám a žalmům, ale především vyučování užitečným a potřebným předmětům a oborům lidské činnosti a výchova k pravému křesťanství a účinné lásce k bližnímu.⁶⁸

Steinský jako Kindermannův pomocník ve školských reformách vystupuje vždy ve prospěch učitelů a škol, domáhá se zlepšení postavení učitelů, kteří mají odpovídající úkol vychovat schopné, poctivé a pracovité lidi, ale mají sami postavení horší než lokajové a pomocníci. ("Lokajové a pomocníci mají často více chleba než učitelé".)

O tom, že pisatelé článků byli především lidé z Kindermannova a Steinského

okruhu, svědčí kromě názorové příbuznosti i dobrá informovanost o pražské normální škole. V článku o výchovných problémech, zda hodnotit u žáka spíše talent než morální vlastnosti, použil autor například konkrétní doklady přímo z normální školy.⁶⁹

V časopise byla věnována školským otázkám poměrně velká pozornost, v progresivním josefinském duchu přinášely "Monatliche Beyträge" reformní návrhy na zlepšení výchovy a vzdělání všech sociálních vrstev a upozorňovaly na potřebu vzdělání i pro dívky.⁷⁰ Úroveň většiny článků byla velmi dobrá, překvapuje seriózní znalost cizí pedagogické literatury, hlavně díla J. J. Rousseaua, které nebylo v té době u nás dost známo ani v kruzích vzdělanců.

O časopis byl ve veřejnosti značný zájem; po vydání několika prvních čísel konstatovala redakce s politováním, že nebylo možno uspokojit všechny zájemce. K této oblibě přispívala i praktická pojednání o zemědělství a ovocnářství, o některých nových jevech v manufakturní výrobě apod. Tato část měla formu samostatných pojednání, referátů o nových knihách i příběhů ze všedního života, povídek, anekdot aj.

"Monatliche Beyträge" uveřejňovaly zprávy o pokrocích zemědělství v ostatních evropských zemích, zvláště v Německu.⁷¹ V duchu nových metod propagovaly zavádění nových plodin, zejména jetele a brambor a upozorňovaly na nutnost změny dosavadního trojpolního osevního systému.⁷² I když nemůžeme posoudit spolehlivě praktický dosah těchto populárně naučných pojednání a návodů, je zřejmé, že našly odezvu na venkově, hlavně mezi vzdělanějšími hospodářskými úředníky. Dokazují to články a dopisy, o nichž časopis referoval nebo je i publikoval. Z nich stojí za zmínku třeba článek vrchního správce komorního panství Žireč Brauma, který popisuje poměry na panství před a po zavedení Raabova systému parcelace dvorů a ukazuje na zlepšené hospodářské výsledky po přidělení půdy sedlákům.⁷³

Neméně zajímavé a pro nás zvláště cenné je politické zaměření časopisu. Zde se totiž projevuje jasně protifeudální orientace pokrokové části inteligence, vyjadřující zájmy rodící se městské buržoazie a svobodného selského stavu. Zvláště názorně to lze demonstrovat na dvou článcích v ročníku vycházejícím v roce francouzské buržoazní revoluce 1789. První z nich pojednává o šlechtě ("Ueber Herrschaft und Adel. Ein Blick ohne Vorurteil").⁷⁴ Autor článku se staví na demokratické stanovisko, že všichni lidé jsou si svým původem rovni, rodí se jen s různými schopnostmi. Povinností šlechty, která získala privilegované postavení ve společnosti, je všestranně pečovat o blaho všech poddaných, nepovažovat je za méněcenné a mít k nim lásku.

Druhý článek není sice z našeho prostředí – pojednává totiž o nespokojenosti německých občanů s vrchností – ale způsobem podání, všeobecnými formulacemi nás nenechává na pochybách, že autorovi šlo především o domácí poměry.⁷⁵ Pisatel uvádí, že se v poslední době vyskytuje mnoho žalob, obvinění a satir namířených proti vládnoucím třídám. Anonymní autor se proti těmto kritickým hlasům nestaví, v podstatě je mu blízká a přirozená snaha o zrovnoprávnění nižších společenských vrstev.

Povšechná analýza obsahu pražského časopisu "Monatliche Beyträge", již jsem se snažil osvětlit charakter a význam časopisu, naznačuje, že to byl časopis

velmi pokrokový a seriózní. Ve srovnání s ostatními podobnými časopisy a soudobými publikacemi, o nichž bude dále řeč, měl časopis nesporně velmi dobrou odbornou úroveň, byl i velmi aktuální a angažovaný.

Především jazykem "Monatliche Beyträge" bylo dáno, že se časopis nemohl stát čtením prostého českého lidu; mohl se stát spíše časopisem veškeré inteligence žijící v Čechách, která pochopitelně četla německy. Proto také byl neprávem opomíjen dosavadní českou literaturou.

Česká literární věda věnovala velmi živý zájem Krameriovým pražským poštovským novinám, původně "Schönfeldským c. k. pražským novinám".⁷⁶ Tyto první české, pravidelně vycházející noviny, znamenaly – jak známo – velmi mnoho pro české národní hnutí. Po stránce odborné a názorové nedosahovala jejich úroveň "Monatliche Beyträge", což jest ovšem pochopitelné, protože "Monatliche Beyträge" byl měsíčník spíše odborného charakteru, kdežto Krameriovy noviny byly určeny širším českým vrstvám.

I Kramerius patří do onoho širšího osvětového okruhu působícího v Praze, o němž zde hovoříme. Jedním z hlavních cílů jeho novin, podobně jako ostatních publikací a časopisů, bylo hlubší vzdělání a výchova lidu. Je velmi dobře známo, hlavně zásluhou Aloise Jiráska, jaký význam mělo šíření českých knih z české expedice. Krameriovy noviny přinášely pravidelně zprávy o nových i starých českých knihách, které byly na skladě. Kramerius měl řadu spolupracovníků na venkově, z valné části z vesnických kantorů, kteří podávali informace o knihách a obstarávali je.⁷⁷

Pro naše potřeby jsou cenná občas uváděná jména těch, kteří si objednávali české knihy. Tyto údaje ukazují jednak, že to byli lidé z celých Čech, částečně i z Moravy a Slovenska, a dále uvádějí, z jakých sociálních vrstev tyto odběratelé byli. Částečný přehled je možno sestavit například pro české vydání "Robinsona" a "České kroniky".

	"Robinson"	"Česká kronika"
Kněží	22	15
Učitelé	4	3
Měšťané	12	20
Venkované (sedláci)	-	25
Úředníci	7	-

Tato neúplná statistika, z níž nelze vyvozovat žádné obecnější závěry, jen naznačuje, že to bylo hlavně duchovenstvo a střední vrstvy měst (převážně byla zastoupena malá venkovská města) a vesnic, které četly českou literaturu. Pro tento lid vydával Kramerius i noviny, do nichž byla od roku 1792 zařazena nová rubrika "Naučení k domácímu hospodářství", obsahující praktické rady a pokyny například o tom, jak ošetřovat stromy, jak bojovat v hospodářství a v domácnosti proti hmyzu, škůdcům apod.

Stejný motiv – odborné poučení sedláka za účelem jeho hmotného i duchovního povznesení – je možno sledovat i v Krameriově "Večerním shromáždění dobrovické obce".⁷⁸ Dobrovická obec zde představuje ideál pro všechny vesnice, je to vzor

harmonické jednoty celé obce, sedláků, vrchnosti, faráře a učitele. Cílem společné práce je vybudování vzorné obce s výnosným hospodářstvím a po všech stránkách obce prosperující a krásné.

Neméně cenným českým časopisem, vzniklým v té době, byl "Měsíční spis k poučení a obveselení obecného lidu", vydávaný Františkem Janem Tomsou od r. 1787. "Měsíční spis" byl jakýsi český pendent k "Monatliche Beyträge"; téměř všechny články Tomsa převzal a přeložil z německých časopisů. Jejich odborná úroveň byla ovšem mnohem nižší, články jsou především populární, jednoduché příběhy a vyprávění moralizujícího charakteru.

Osvětové poslání časopisu vytkl Tomsa již v předmluvě, kde přikazuje českému čtenáři: "Dobré knihy musíte pilně číst, neb odtud se může člověk velmi dobrým a prospěšným věcem naučit. Jestli co pochopit nemůžete, poproste svého duchovního pastýře, aneb některého jiného moudrého a učeného muže, aby vám to vysvětlil." Obsah časopisu byl zaměřen zhruba dvěma směry, přinášel jednak zábavné, nenáročné čtení, nejčastěji příběhy ze života, bajky, historky o strašidlech, které měly bojovat proti lidové pověrčivosti aj. Druhou stránkou časopisu – bezpochyby cennější – byly populární články z oboru přírodních věd, hlavně z fyziky, botaniky, anatomie a jiných oborů (například články o mraze, teple, vodě, lidském těle, nebeských tělesech apod.).

Politické a sociální nazírání Tomsovo na společenskou realitu je mnohem méně radikální a prostší než názory hlášané v "Monatliche Beyträge". Tomsa chce smířit sociální protiklady, když radí bohatým, aby svých prostředků dobře užívali a pomáhali chudým. Chudoba sama není podle něho závadou ani neštěstím, stejně jako bohatství nečiní lidi šťastnými.⁷⁹

Zcela v duchu dobových myšlenek i "Měsíční" spis klade důraz na výchovu člověka, zejména řemeslníka, sedláka a obchodníka. Autor vyzvedá spořádané občany, kteří pilně pracují, žijí spořádaným životem, vzdělávají se a starají se o dobrou správu a hospodaření obce.⁸⁰

Šíření nových odborných poznatků a osvěty se neomezovalo jen na populární časopisy a noviny. Druhým zdrojem zasahujícím menší čtenářský okruh, ale neméně významným, se stala odborná literatura, která zaznamenává u nás v období pozdního feudalismu neobyčejný pokrok a výsledky. Především zemědělství se stává vědeckým oborem a je obohaceno o cenná teoretická i praktická díla a zkušenosti. Z nejvýznamnějších je třeba zmínit se o prvním velkém syntetickém díle o českém zemědělství, které vzešlo z pera J. Mehlera "Landwirtschaft des Königreichs Böhmen 1794-1798"⁸¹ a o několika pracích Fr. Fusse.⁸²

Velký význam mělo i pokusnictví, které razilo nové cesty vědeckému pozorování a zkoumání; v Čechách je spojen tento směr s osobou hr. J. E. Canala a lidí z jeho okruhu (prof. J. Mikan, Schmidt, Schönnbauer, Zürchauer aj.).⁸³

Vědecké práce, psané výhradně německy, nemohly ovšem mít přímý vliv na znalosti a práci sedláků; působily však zprostředkovaně, prostřednictvím hospodářských úředníků, kteří se stali šířiteli nových zemědělských poznatků a zčásti i nových názorů na postavení poddaného sedláka. Další cestou, po které se dostávaly tyto novinky k lidu, bylo přímé působení a vliv vesnických kněží a kantorů, o nichž bylo pojednáno výše v souvislosti s industriálním školstvím. Mnozí z vesnických kněží

a učitelů se podíleli i přímo jako autoři populárních spisů, příruček a brožur, většinou z různých oborů zemědělské praxe. Odborně stojí nejvýše patrně dílo o včelařství, které několikrát vydal hostivařský farář Jantscha.⁸⁴

Všeobecné školní vzdělání mladé generace měla doplňovat vhodná literatura ze všech vědních oborů. Z okruhu Kindermannových a Seibtových spolupracovníků a žáků se o psaní a vydávání této literatury nejvíce zasloužil Aleš Pařízek.⁸⁵ Všeobecně vzdělaný Pařízek získal mnohaletou pedagogickou činností velké zkušenosti o potřebě důkladného a praktického vzdělání. Jeho spisovatelské působení je proto ovlivněno potřebami současných škol, učitelů a lidí vyšších ze škol a chtějících se dále vzdělávat.

Nezajímají-li nás zde Pařízkovy katechismy, zpěvníky a modlitební knihy, vydané několikrát česky i německy, nelze přehlédnout řadu dalších knih nejrůznějšího obsahu.⁸⁶ Českým a obecným dějinám jsou věnovány knihy "Versuch einer kurzgefassten Geschichte Böhmens" (1782), "Kurzgefasste Weltgeschichte für Kinder in Verbindung mit der Erbeschreibung" (1782). Tyto učebnice vycházejí přirozeně z literatury, ale poskytují dobrý přehled obecných i českých dějin; neulpívají na detailech a kuriozitách, k čemuž mnohé i odborné knihy této doby měly často sklon. Podobný charakter má i Pařízkova příručka přírodopisná "Kurzgefasste Naturgeschichte" (1. vydání 1785).

Nejpočetnější a patrně i nejpůvodnější jsou spisy a brožury z oboru pedagogiky. Vycházejí ze soudobých josefinských názorů i z Pařízkovy vlastní praxe a prolíná se v nich přirozeně i jeho katechetický přístup k výchově. Nejúplněji formuloval Pařízek své katecheticko-pedagogické zásady v časopise "Der Schulfreund Böhmens", který vydával a redigoval v letech 1816-1821.⁸⁷ Časopis přinášel pravidelně výtahy z vyšších nařízení, týkajících se hlavně školství, dále historické zprávy o stavu českého školství, pedagogické pojednání, statistiky, nekrology vynikajících učitelů, učenců apod. V pedagogických článcích Pařízek rozvíjel své názory, které formuloval již dříve v několika spisech, z nichž nejvýznamnější byl "O pravém způsobu vyučování mládeže ve školách českých" (1. vydání 1797). Pařízek nastínil stručný přehled dějin školství v Čechách od nejstarších dob po současnost a pak důkladně pojednal o cíli školní výchovy a úkolech dalšího vzdělání lidu. Cílem výchovy mu bylo "aby se děti záhy všemu dobrému učíce tím blaženosti své dojíti mohli. Tot jest práce a péče učitelů bedlivých, spasitedlným známostem žáky své vyučovati, by z nich umělí a mravní lidé vzrostli."⁸⁸ O úspěšnosti Pařízkových pedagogických zásad, založených na znalosti dětské psychologie a na dobových možnostech školy a učitelů, svědčí i několikrát vydání jeho spisů a jejich ználost mezi učitelstvem. Jeho knihy se často objevují ve skrovných knihovnách tehdejších škol a učitelů.⁸⁹

Bohatou škálu zájmů se vyznačovala i populárně osvětová působnost Jana Josefa Rulíka, ředitele kůru, zpěváka a houslisty v několika pražských kostelích. Rulíkova osvětová činnost nejtěsněji souvisí s prací Krameriovou a Tomsovou, zvláště s Krameriem spojovala Rulíkova společná práce a zájem o rozšíření a rozkvět českého jazyka.⁹⁰ Kromě několika vlastních populárně historických spisů, dramat, povídek, modliteb a překladů se Rulík zamýšlel hlouběji i nad soudobým postavením drobného lidu. Z těchto děl mají nejprogresivnější charakter "Krátký spisek o sta-

vu selském aneb voráčském“ z r. 1798 a “Vesnického faráře rozmlouvání se svými osadníky o osvěcenosti a literatuře české“ z r. 1804. Na venkově se dlouho četl jeho pětidílný “Kalendář historický“ (1797-1806).

Všechny uvedené spisovatele a reformátory, jichž však působilo v té době mnohem více, spojovala společná myšlenka o potřebě vychovat většinu národa ve všech oborech lidského vědění a praxe, vychovat je k novému způsobu chápání potřeb hospodářských, kulturních, morálních i národních.⁹¹ Právem proto dobové heslo “vzděti lid“ bylo “jedno z hlavních a nejušlechtlejších i nejužitečnějších hesel obrození“.⁹²

Není divu, že právě v Čechách zakotvila nejživěji osvícenská a fysiokratická představa o velkém společenském významu a mnohdy až nadřazenosti prostého venkovského člověka. Převážná část rodící se moderní české inteligence přicházela totiž právě z prostředí drobných venkovských měst a vesnic. K myšlenkám politické, společenské a sociální demokracie měla proto naše inteligence vřelý poměr již tak záhy a ne náhodou se také stala hlavní silou všech demokratických a pokrokových hnutí v celém vývoji v 19. století.

III

Až dosud jsme sledovali rozvoj obecného školství a šíření osvěty v lidových vrstvách v českých krajích na přelomu 18. a 19. století. Položil jsem důraz na tendence směřující k povznesení kulturní úrovně širokých venkovských a městských vrstev, protože se domnívám, že tyto snahy si zasluhují mimořádnou pozornost. Soudím, že kulturní výši národa nelze měřit jeho špičkami, tj. počtem a kvalitou jeho vědců, spisovatelů a umělců, ale spíše celkovou úrovní vzdělání širokých lidových mas.

Posuzujeme-li problém z tohoto hlediska, pak vystupuje do popředí zvláště nižší školství, jeho stav a společenská úloha. Tato otázka je obzvláště důležitá, neboť nesmíme zapomenout, že jde o malý národ žijící v nesvobodných podmínkách a pod silným nacionálním tlakem. Proto také musí historik zkoumající dějiny českého školství studovat vývoj v sousedních zemích, pečlivě srovnávat, zvažovat a hodnotit.

Při studiu dějin českého školství a vzdělání ve zmíněném období můžeme jasně odlišit a odděleně sledovat dvě složky celého procesu vývoje. Je to především obecný prvek, celkový evropský kulturní proud, v daném případě osvícenství, jeho rozšíření, dobový charakter a formy. Druhou součástí jsou domácí poměry a tradice.

Evropská společnost prochází v druhé polovině 18. století významnými změnami, staré feudální poměry se rozkládají pod náporom ekonomicko-sociálních sil, které mají již kapitalistický charakter. Rozvíjí se průmysl i obchod, rostou města a vznikají nové společenské vrstvy. Mění se i společenské myšlení a sociální nazírání. Jedním z důležitých rysů novodobého myšlenkového procesu je jeho – mohli bychom snad říci – pedagogický akcent. Člověk jako individuum i jako sociální fenomén je zcela nově definován a hodnocen a všem otázkám výchovy a vzdělání se

věnuje nebývalá pozornost. Zdůraznění pedagogické funkce bylo logické a nutné, měla-li se změnit lidská společnost, a o to přece evropským osvícencům šlo především. Nejplnější a nejdůslednější realizace osvícenských pedagogických zásad, i když často v okleštěných a upravených formách, byla uskutečňována téměř současně v tehdejších Prusku a v zemích habsburské monarchie. V obou případech se jednalo – jak to ostatně odpovídalo duchu i potřebám centralistických a byrokratických států – o naprosté ovládnutí školství státem a jeho úředními orgány. Je ovšem přirozené, že metody, prostředky a výsledky pedagogických snah nebyly v Prusku a rakouských zemích stejné; byly ovlivněny předchozím vývojem a konkrétní situací v každé zemi.

Osvícenská vlna přicházející ze západní Evropy do německých a rakouských zemí nepřicházela do kulturně nevyvinutých a zaostalých zemí. Všude byly již školy s jistou úrovní a tradicí. Nové názory a pedagogické teorie se musely přizpůsobovat domácímu prostředí, měly-li mít naději na úspěch. Tak je možné ve vývoji evropského školství jasně odlišit obecné vývojové rysy a domácí, specifické prvky. Obě tyto složky měly vcelku stejný význam a bylo třeba, aby byly ve vzájemné rovnováze.

Je přirozené, že v oblasti teoretické vystupovaly do popředí obecné evropské tendence, ideje a názory, které se projevují ve všech zemích západní, střední a částečně i východní Evropy. Všude totiž pronikly a nacházely ohlas myšlenky francouzských, anglických a německých myslitelů. Jejich praktická realizace byla samozřejmě dána podmínkami, potřebami a možnostmi té které země. Tím byl také určován nestejněměrný a časově různý vývoj školství v jednotlivých zemích, proto také je třeba znát jak domácí, tak i obecný vývoj školství, abychom mohli dospět k správným závěrům a objektivně posoudit úroveň školství a vzdělanosti v českých zemích.

Zemí, jež dala Evropě 18. věku nejprogresivnější společenské i pedagogické myšlenky, byla patrně Francie. Zejména to platí o dílech Montesquieuových, Rousseauových i o některých názorech francouzských fysiokratů. Hlavní ideje těchto děl se také dostaly až k nám. Společným jmenovatelem všech zmíněných reformátorů byla zásada, že výchova a vzdělání mají být záležitostí státu, že se mají stát povinnými a bezplatnými, aby se na jejich plodech mohli podílet všichni obyvatelé měst i venkova, bez rozdílu majetku a pohlaví.⁹³ Zatímco u Montesquieua se zájem o vzdělání lidu projevoval spíše v obecné rovině, což ostatně odpovídalo jeho filosoficko-právnímu zaměření, u J.J. Rousseaua můžeme sledovat již vyhraněný smysl pedagogický. Proslavený “Emile“ položil základy pedagogice budované na přirozených lidských zásadách a na poznání psychiky dětského individua.

Významnou sociální a občanskou funkci přiklali škole francouzští fysiokraté, z nichž bychom mohli jmenovat aspoň Quesneye, Mirabeaua, Turgota aj., kteří se výchovou lidu zabývali. V jejich koncepci mělo být vyučování všeobecné, povinné a zdarma a škola měla připravovat pracovitě a čestně občany. To byly sice dobré a podnětné názory, ale jejich autorům chyběly většinou pedagogické znalosti a zkušenosti. O pedagogickou aplikaci fysiokratických názorů se pokusil Rollin, který položil důraz na vztah mezi učitelem a žákem (měla to být vzájemná spolupráce a důvěra) a na specifické francouzské potřeby, doporučoval mimo jiné nahradit ve vyšších školách latinu francouzštinou. Praktická aplikace všech návrhů a

plánů byla ovšem v předrevoluční i porevoluční Francii obtížná. Francouzské předrevoluční školství bylo výsadní doménou katolické církve. Počet škol i úroveň vzdělání byly velmi rozdílné v jednotlivých krajích; zatímco na severu a severozápadě (hlavně Normandie, Champagne, Alsasko) byly poměrně četné a vyspělé školy, jih Francie byl na školy chudý a analfabetismus obyvatelstva zde dosahoval vysokého procenta.⁹⁴

Přestože předrevoluční filosofové a teoretikové věnovali otázkám výchovy a vzdělání značnou pozornost, nebylo tím v praxi školství příliš dotčeno. Též v porevoluční bohaté legislativě zůstávalo poměrně dlouho na okraji veřejného zájmu. První významný návrh školského zákona byl předložen Národnímu shromáždění Talleyrandem roku 1791. Vychází z demokratického principu, že každé privilegium je od přírody odiózní, tedy i privilegium na vzdělání a že školní výchova má prvořadý význam nejen pro člověka, ale i pro společnost. Základem má být vzdělání elementární, proto návrh doporučuje, aby bylo povinné pro obě pohlaví od 7 let a pro všechny bezplatné. To je poprvé, kdy se objevuje požadavek bezplatnosti vzdělání. Školská organizace měla být jednotná a měla se zapojit do rámce státní administrativy. Talleyrandův návrh však nebyl Národním shromážděním přijat, podobně jako Condorcetova předloha navrhuující 5 kategorií škol (základní, sekundární a 3 stupně veřejných institutů).

Problém vzdělání byl ve Francii stále otázkou politickou a pokud ta nebyla vyjasněna, nemohlo být ani školství stabilizováno. Ani náboženství nebylo v revoluci ze škol úplně odstraněno, přestože stát – zejména v návrhu zákona z roku 1793 – požadoval jednoznačně nahradit náboženství morální výchovou.⁹⁵

Po porážce revoluce obnovila církev svůj vliv v nižších školách a orientovala je protijakobínsky. Některé revoluční prvky byly však převzaty a přizpůsobeny novým podmínkám. Francouzské školství se stabilizovalo zejména tzv. reformami roku X (tj. 1799/1800), jejichž tvůrcem byl člen státní rady Fourcroy. Návrh na úpravu veřejného školství vycházel z analýzy, že stav základních škol je velmi různý a vcelku špatný, protože obce i prefekti dbají málo o jejich úroveň. Proto došlo k částečnému návratu k starším poměrům a na dohledu nad školami se spolu se státem měla podílet i církev. Podstatně byly sníženy školní poplatky a byly zakládány nové školy. Obecné školy měly sloužit potřebám státu, měly vychovávat pracovitě a poslušné občany.

Druhým významným centrem osvětské Evropy byl pruský stát, který – jak uvidíme dále – uskutečnil více reforem a konkrétních opatření ve školství než samotná kolébka osvícenství, Francie. Pruský stát fridrichovského období jako vysoce centralizovaný, zbyrokratizovaný státní útvar, budující své panství též na osvícenských myšlenkových principech, se pokusil vyřešit otázku lidového vzdělání. Kromě francouzských a anglických ideových zdrojů byl zde patrný domácí prvek i pedagogické dědictví J. A. Komenského; všechny tyto tendence vyústily v syntézu německého filantropismu 18. století.⁹⁶ Pedagogický filantropismus si stanovil přímo jako svůj cíl budovat školy, zlepšit výchovu a vzdělání a přispět tak k formování šťastného, osvíceného občana. Realizace těchto idejí byla ovšem komplikovanější a obtížnější, podobně jako tomu bylo i v našich zemích.

Z německých osobností, které dosáhly výraznějších úspěchů a našly ohlas

i u nás, je třeba zmínit se zejména o J. B. Basedowovi, F. von Rochowovi, F. Resewitzovi a pak ovšem o J. N. Pestalozzovi, který však pronikl do našeho myšlení až později. O vyučování venkovských dětí se zasloužil zejména von Rochow, jenž založil r. 1773 na svých statcích školy, vydával pedagogické časopisy „Der Bauernfreund“ a „Der Kinderfreund“ a učebnice přístupné nejširším lidovým vrstvám. Zhruba ve stejné době působil i zakladatel reálné školy v Kodani Resewitz, jemuž šlo především o výchovu průměrně vzdělaného, pracovitého a poslušného občana.⁹⁷ O vybudování nové školy, postavení na hlubším filosoficko-pedagogickém základě se pokusil Basedow v Dessau. Jeho pokus však skončil nezdarem, protože mu chyběl pevný systém i pedagogická metoda a stejně tak smysl pro praktické potřeby doby.⁹⁸

Překlenout onu hlubokou propast mezi myšlením a skutečností nebylo ani v silném pruském státě, který měl k dispozici mnohem více účinných prostředků než kterýkoli soudobý státní útvar, lehce proveditelné. Dokazují to četná nařízení a dekrety pruské vlády i vlád ostatních německých zemí. Tak ani General Landschulreglement z roku 1763, zavádějící v Prusku v létě půldenní školní docházku a v zimě celodenní, nebyl zcela úspěšný, a tak teprve všeobecný zemský zákon z roku 1794 stanoví povinnou školní docházku se všemi náležitými opatřeními v celé zemi.⁹⁹

V Prusku podobně jako v ostatních evropských zemích se v souvislosti s rozvojem školství vynořila i sociální otázka, tíživé hmotné postavení chudých venkovských i městských vrstev, jež omezovalo účinnost pedagogických reforem. V důsledku prudkého růstu manufaktur a se snahou o intenzifikaci zemědělské výroby se zvýšila potřeba gramotných pracovních sil a došlo k mnohem většímu zaměstnávání dětí než kdykoli předtím. Všechny tyto jevy přinášely s sebou složité problémy, jež bylo nutno řešit. První pokusy spadají do konce 70. let, kdy magdeburský učitel J. Campe zaváděl do výuky prvky řemeslné výroby. Chápal však tuto činnost příliš úzce a izolovaně a vyzdvihoval ji na úkor ostatních vzdělávacích předmětů. Prohlašoval například, že vynálezce kolovratu nebo první pěstitelé brambor vykonali pro lidstvo více než třeba básník Illiady či Odyssei.⁹⁹

Mnohem účinnější a promyšlenější byly snahy Philipa Sextra, kterého můžeme považovat za zakladatele německé industriální školy a výchovy. Zvláště ve spise *Bildung der Jugend zur Industrie* (1785) systematicky a názorně vyložil, co pokládá za industriální výuku a čemu má sloužit. „Industrie“ nebyly pro něho jen ruční či řemeslná činnost, ale cílevědomá práce, která má být úzce spojena s rozvojem moderního průmyslu a má směřovat k tvorbě bohatších materiálních prostředků pro kulturnější a příjemnější život.¹⁰⁰

Význam industriálního školství pro moderní stát i jednotlivce pochopil dobře i významný pedagogický myslitel Pestalozzi. Roku 1777 založil na statku Neuhoř školu, která měla podobné zaměření a poslání jako Kindermannova škola v Kaplici, měla ovšem mnohem vyšší pedagogickou úroveň. Pestalozzi dovedl oproti mnoha současníkům praktické školní zkušenosti zobecnit a povýšit je tak do teoretické roviny. V dopisech o vzdělání mládeže položil důraz na aktivní výchovu všech sociálních skupin a na harmonický soulad mezi prací duševní i tělesnou ve škole i v životě.

Jak bylo požno naznačit v stručném přehledu všem otázkám vzdělání a lidové

výchovy byla v sousedních evropských zemích věnována podobná péče jako v Čechách. Hlavně ve Francii a v Prusku se těšilo školství živému zájmu státu a veřejnosti, a proto tam bylo také prakticky i teoreticky na vysokém stupni. V těchto zemích vznikla také důležitá pedagogická díla, která byla většinou známa i u nás.¹⁰¹

Byl to zejména Kindermann, jehož praktická i literární činnost svědčí o znalosti některých západoevropských osvěcenských pedagogů. Z inventáře jeho bohaté knihovny i z jeho vlastních prací lze soudit, že znal díla Montesquieua, Komenského, Basedowa, Rochowa a Resewitze. Neznal však knihy Pestalozziho a Sextra, které obsahem i celkovým zaměřením mu byly velmi blízké; byly ovšem až pozdějšího data, až z konce 80. let 18. století, kdy měl Kindermann již svou koncepci českého školství vytvořenou a zčásti i realizovanou. Jeho dílo začínající kaplickou školou r. 1771 až po budování industriálních škol v celé zemi po roce 1775, je svědectvím velké myšlenky a snahy vytvořit novou školu, užitečnou pro moderní společnost i pro člověka jako jedince. Prostředkem k tomu měla být industriálně pojatá škola, vycházející z domácích sociálních, ekonomických i kulturních potřeb. Proto můžeme Kindermanna považovat za skutečného zakladatele industriálního školství, nikoli Sextra a jiné německé pedagogy, jak se soudí v cizí literatuře.¹⁰²

Srovnáváme-li tedy celkově stav a úroveň českého školství s poměry v jiných vyspělých evropských zemích, ob stojí naše země rozhodně velmi čestně. Předně se Čechy a Morava spolu s celým rakouským soustátím řadí mezi jedny z prvních, kde byla zavedena povinná školní docházka. Zákon z konce roku 1774 dával nezbytné předpoklady pro rozvoj školství ve městech i na venkově, jeho účinnost a právníkou vyspělost dokumentuje nejlépe snad to, že nemusel být po několik desetiletí měněn a upravován.

V rámci rakouské monarchie bylo rozhodně nejpočetnější a nejkvalitnější školství v českých zemích. Dokazují to nejen oficiální statistiky, ale i vysoké hodnocení úrovně českých škol pocházející z pera rakouských i cizích odborníků. Čeští učitelé základních škol se pod vlivem F. Kindermanna, A. Pařízka aj. snažili systematicky vzdělávat žáky ve čtení, psaní a počtech, ale poskytovali žákům vyšších tříd nezbytné poučení o dějinách vlasti, zeměpisu, přírodopisu apod. Tehdejší škola se s větším či menším zdarem pokusila vychovávat žáky i esteticky, zejména ve zpěvu a hudbě; úroveň v těchto podmínkách dosahovala pozoruhodné výše a vytvářela tak široké hudební zázemí.

Škola v novém pojetí neměla jen vzdělávat, ale měla i vychovávat, měla cílevědomě připravovat mládež pro nové úkoly a povinnosti ve společnosti. Jejím cílem bylo vštípit žákům do vědomí zásadu, že na nich, na jejich práci a snažení závisí rozkvět státu, měst i vesnic a spolu s tím i zlepšení jejich vlastního života.

Závěr

České národní obrození, jeho historické kořeny a společenské změny, které je provázely, nejsou dosud uspokojivě objasněny. Zejména úloha vznikající inteligence a růst vzdělanosti lidových mas zajímají dnešního historika. V novodobém

vývoji českého národa, v rozvoji jeho kultury a vzdělanosti sehrálo významnou úlohu nižší školství. Počátky jeho rozvoje spadají do posledního období vlády Marie Terezie a Josefa II. Rozbor důležitých, dosud nezpracovaných statistických materiálů ukázal, že značný rozvoj nižšího školství nastal již před vydáním všeobecného školského zákona z roku 1774. Počet škol, učitelů, školní docházka i úroveň vyučování značně stouply v 80. a 90. letech 18. století (na konci století přesáhl počet škol číslo 2 500).

Co do kvantity i kvality školské sítě byly ovšem značné rozdíly mezi jednotlivými kraji. Nejvyšší úroveň bylo dosaženo v severočeských, průmyslově i zemědělsky vyspělých a hustě osídlených krajích, kde bylo i absolutně nejvíce škol a učitelů a nejlepší školní docházka (zvláště Litoměřický kraj).

České školství bylo budováno na moderních a vyspělých pedagogických zásadách a rozumových možnostech žáků, které byly aplikovány na místní poměry. Velké zásluhy o rozvoj nižšího školství si získal Ferdinand Kindermann von Schulstein, praktický učitel a skvělý organizátor. Jeho přínosem do evropské pedagogiky bylo vybudování industriálního školství, které vycházelo z dobových osvěcenských myšlenek o potřebě vychovat nového, vzdělaného a pracovitého občana. V industriálních školách byly vyučovány ruční práce, hlavně zpracování textilních surovin a zemědělská praxe; žáci dostávali peněžité i jiné odměny, a tak školy pomáhaly řešit sociální postavení chudších městských i venkovských dětí.

Soudobé úřední a soukromé prameny dokazují, jak se postupně zvyšovala a prohlubovala vzdělanost lidu v základních školních předmětech (čtení, psaní a počty) a jak byly zaváděny i nové předměty (dějepis, zeměpis, přírodopis, matematika aj.). I nadále se věnovala značná pozornost vyučování hudbě a zpěvu a není proto náhodou, že mezi českými kantory vyrostla řada vynikajících skladatelů, kteří položili základy české hudební tradici.

Skupina nově orientovaných pedagogů a lidových buditelů (Kindermann, Pařízek, Kramerius, Tomsa aj.) je nesporně reprezentantkou rodící se buržoazie a hlasatelkou liberálnějších názorů společenských i kulturních. Tento závěr potvrzuje i studium soudobé publicistiky, populárně osvětové i odborné literatury, která v té době počíná ovlivňovat myšlení a nazírání středních vrstev měst i venkova. Tato publicistika se zaměřovala na zvyšování odborných znalostí v zemědělství, v průmyslové a řemeslné výrobě a na výchovu nového občana v josefinském duchu. Hodnocení prostého lidu, vycházejícího z osvěcenských a fysiokratických názorů a představ, narušovalo staré, tradiční feudální pojetí lidu. V mnoha projevech, zvláště v období před francouzskou revolucí, lze spatřovat skryté útoky proti soudobým společenským poměrům, hlavně proti výsadnímu postavení šlechty. Nejdále v tomto směru dospěl časopis "Monatliche Beyträge", vydávaný Frant. Steinským.

Literární činnost části inteligence se navzájem doplňuje s jejím pedagogickým působením (zejména Steinský a Pařízek). Cílem osvětové a výchovné práce bylo vzdělat veškerou mládež bez ohledu na národnost a náboženství v novém duchu; k tomu měly sloužit kromě nových škol, časopisů a knih i učebnice a učební pomůcky, vydávané nakladatelstvím, které bylo zřízeno při pražské normální škole.

Neobyčejné rozšíření základního vzdělání širokých lidových vrstev bylo nezbytným předpokladem rozvoje českého národního uvědomění a procesu národního obrození vůbec. Bez aktivního, skromného a svědomitého působení celé plejády vesnických učitelů, duchovních aj. si nelze dobře představit celý další rozkvět národního hnutí a úspěšnou buditelskou práci všech velkých osobností našeho národního obrození.

Poznámky

- ¹ E. Troeltsch, Z dějin evropského ducha, Praha 1934; srov. též F. Valjaec, Der Josephinismus. Zur geistigen Entwicklung Österreich in 18. u. 19. Jahrhundert., Brün-München-Wien 1944.
- ² Verwaltungsarchiv Wien, Studienhofkommission 1775-1800.
- ³ SUA Praha, ČG, Publ., sign. S. Školní fassé 1772-1775.
- ⁴ Přesné citace viz dále.
- ⁵ Z české pedagogické literatury zůstávají faktograficky cenné práce J. Šafránka, Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů, I, Praha 1913, a E. Strnada, Vlastenecký učitel, Praha 1955.
- ⁶ Některé zajímavé doklady poskytují monografie o dějinách jednotlivých českých měst.
- ⁷ Například na panství Kolín a Poděbrady vyučovali děti poddaní, kteří sami uměli ztěžít číst a psát; k tomu srov. J. Šafránek, cit. d., s. 136.
- ⁸ Tepelský opat viděl například hlavní příčinu v robotní práci dětí; děti pracovaly nejen doma, ale byly posílány místo dospělých na robotu E. Hammer, Geschichte der Volksschule Böhmens von der ältesten Zeit bis zum Jahre 1870, Varnsdorf 1909, s. 95.
- ⁹ J. A. Helfert, Die Gründung der österreichischen Volksschule durch Maria Theresia, Praha 1860.
- ¹⁰ J. Hanzal, K dějinám nižšího školství před r. 1775, Historia Universitatis Carolinae Pragensis 1965/1, s. 67-82.
- ¹¹ E. Winter, Ferdinand Kindermann Ritter von Schulstein. Der Organisator der Volksschule und Volkswohlft, Augsburg 1926.
- ¹² Další vývoj a doklady viz dále.
- ¹³ E. Winter, Josefinismus a jeho dějiny, Praha 1945.
- ¹⁴ SUA, ČG, fond ŠF 1772-1775.
- ¹⁵ Rozbor a doklady viz J. Hanzal, c. d.
- ¹⁶ Verwaltungsarchiv Wien, Studienhofkommission.
- ¹⁷ Celý řád otištěn u Helferta, c. d.
- ¹⁸ O tomto vztahu podrobně pojednává dizertace V. Čiháka, Poměr Jana Ignáce von Felbigera ke Komenskému a pokračovatelé Felbigera, Archiv University Karlovy, dis. č. 1556.
- ¹⁹ V čele komise byl hr. Karel Clary-Aldringen, osvícensky orientovaný šlechtic reformního ražení.

- ²⁰ Otištěna v Einladungen zur öffentl. Prüfung an der k. k. Normalschule zu Prag. Praha 1775.
- ²¹ Na pražskou universitu odešel první ředitel školy, theolog V. Lenhard a historik Fr. Steinský, do vyšších funkcí ve školské službě přešel A. Pařízek, K. Metternich ad.
- ²² Ve vyšších třídách bylo i více předmětů, kromě trivia i dějepis, zeměpis, přírodopis, algebra aj.
- ²³ Instruction für den Aufseher der deutschen und böhmischen Landschulen 1779.
- ²⁴ Například Kutná Hora, OA Kutná Hora, magistrát.
- ²⁵ J. Riegger, Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen, 7. Heft, Leipzig - Prag 1788.
- ²⁶ SÚA, ŠF 1790-1788. Fasse byly pořizovány v místech školy, ověřovány faráři, zástupci obcí a vrchností a zasílány krajským úřadům, kde byly sumárně zpracovány a předány guberniu.
- ²⁷ Použito rozboru školních fassé všech uvedených krajů, pro rok 1787-1797 údajů v díle: R. I. Wilfing, Kalender für Aufseher, Katecheten und Lehrer in Königreich Böhmen, Praha 1787, 1792, 1797.
- ²⁸ Třeba v Prácheňském kraji byly velké rozdíly mezi nížinným Píseckem a šumavským podhůřím a podobné poměry byly i v Budějovickém, Plzenském a jiných krajích.
- ²⁹ Nelze přesně určit, zda jde o všechny děti v určitém kraji a dále je obtížné provést kontrolu o tom, jak přesnou evidenci měli učitelé o školní docházce.
- ³⁰ Školní deníky J. J. Ryby, vyd. J. Němeček, Praha 1957.
- ³¹ Ibid., s. 135. Je zajímavé, že v Rybově sporu s rožmitálským děkanem se nakonec nadřízené úřady (duchovní i světské) postavily za Rybu a děkan dostal důtku.
- ³² A. Weiss, Geschichte der Theresianischen Schulreform in Böhmen, Beiträge zur öster. Erziehungs- und Schulgeschichte, 7. Heft, Wien-Leipzig 1906.
- ³³ C. d., s. 160.
- ³⁴ SÚA, arcibiskupský archiv, sign. F 17/5.
- ³⁵ Ryba považoval za trestuhodné, jestliže se pěstováním hudby a psaním not zanedbávají ostatní školní povinnosti; Němeček, c. d., s. 135.
- ³⁶ SÚA, ČG, Publ., fasc. 110.
- ³⁷ O. Hostinský, Hudba v Čechách, Praha 1900, s. 47.
- ³⁸ V Kindermannově zahajovací řeči při otevření normální školy je podstatná část věnována programu industriální výuky.
- ³⁹ A. Weiss, c. d., s. 362 n.
- ⁴⁰ "Durch solche Schulen kommen die Kinder dar zur einer nützlichen Arbeit, sie werden darum dazu geschickt gemacht, und die Arbeit wird ihnen frühzeitig angewöhnt"; Kindermannova zpráva z r. 1782.
- ⁴¹ Fr. Wiechowski, Ferdinand Kindermann. Versuch einer Verbindung von Elementar zur Industrieschule, Beiträge zur öster. Erziehungs- u. Schulgeschichte, 9. Hft, s. 178-205.
- ⁴² SÚA, ČG, Publ., sign. S, kart.
- ⁴³ Zasluky o to měl hlavně brandýský děkan Klouda.
- ⁴⁴ SÚA, ČG, Publ., fasc. 110.
- ⁴⁵ A. Weiss, c. d., s. 323-468.

- ⁴⁶ Ředitel V. Lenhard shrnul zkušenosti v návodu "Lehrmetode der Industrialklasse der Prager Normalschule".
- ⁴⁷ R. I. Wolfing, c. d., X. 1797, s. 137 n. ("Kurze Beschreibung der bischöfl. Mädchen-instituts zu Leitmeritz").
- ⁴⁸ R. I. Wilfling, c. d., 1793, s. 21n.
- ⁴⁹ Knihu vydala několikrát tiskárna normální školy, byla určena jako školní učebnice.
- ⁵⁰ Dobrých výsledků bylo dosaženo v obcích: Veltrusy, Mělník, Lovosice, Chotěč, Čížkovice, Hořice, Klatovy, Libochovice, Svatý Jan pod Skalou, Církvice, Netolice, Písek, Litoměřice, Stříbro, Žleby, Humpolec a Ústí n. L. Citováno podle Pařízkových zpráv (vyd. Weiss, cit. d.), některé údaje jsou zřejmě nadnesené, což odpovídá charakteru zpráv, určených pro informaci nadřízených úředních míst.
- ⁵¹ SÚA, ČG, Publ., fasc. 110.
- ⁵² Srov. B. Němec, Dějiny ovocnictví, Praha 1954.
- ⁵³ Kindermannova zpráva z r. 1781: A. Weiss, c. d., s. 325.
- ⁵⁴ To je přesný stav podle hlášení z let 1770-1790; všeobecně se udává nepřesný počet 500.
- ⁵⁵ Geschichte der Erziehung, Berlin 1958.
- ⁵⁶ R. I. Wilfling, c. d. s. 198-207.
- ⁵⁷ Nadnesena zvl. čísla o počtu škol a učitelů.
- ⁵⁸ SÚA, ČG, Publ. 1786-1795, kart. 2099, 2100.
- ⁵⁹ Ibid., kart. 2099, f. 110/150.
- ⁶⁰ Uvádí se Johann Anton Casanova, hovoří dobře italsky a francouzsky a středně německy.
- ⁶¹ SÚA, ČG Publ, kart. 2275, fasc. 111/223.
- ⁶² Von dem Einflusse der Erziehung auf die Glückseligkeit des Staates, Praha 1771. O Seibtových filosofických názorech pojednává M. Machovec, Josef Dobrovský, Praha 1964, s. 46-47.
- ⁶³ R. A. Kann, Kanzel und Katheder. Studien zur österreichischen Geistesgeschichte von Spätbarock zur Frühromantik, Wien-Freiburg-Basel 1962.
- ⁶⁴ Hlavně stati o potřebě industriálního školství a o poměru nižších škol k vyšším; vyd. v "Einladungen" pražské normální školy.
- ⁶⁵ A. Petráňová, Z korespondence Fr. Steinského, prvního profesora pomocných věd historických na Karlově universitě, AUC 1958 (Vojtíškových sborník), s. 101-113.
- ⁶⁶ Časopis tiskl Calve.
- ⁶⁷ Was heisst Bildung oder Aufklärung des Bürgers und Landmanns, II. roč., s. 96-115.
- ⁶⁸ Nicht booss Gebethe, Psalmen, Spruche und Lehrformeln, die sie nicht verstehen, mechanisch auswendig lernen liesse, sondern ihnen vielmehr deutliche und vernunftmässige ... und was das wichtigste ist ... zum wahren thutigen Christenthums, zu allgemeinen Nächsten und Bruderliebe."
- ⁶⁹ Monatl. Beyträge 1789, s. 549n. Etwas von der Zuchtverfassung der Prager Normalschule.
- ⁷⁰ Ibid. s. 216n. Abriss praktischer Erziehung. Ein Beytrag zur Erziehung des Frauen zimmers.
- ⁷¹ Ibid., s. 21n. Grundsätzen der deutschen Landwirtschaft.
- ⁷² Články o jeteli: Hofrath Schuberts Zuruf an alle Beuern die Futtermangel leiden, ibid., s. 48n., o bramborách na str. 190n.
- ⁷³ Ibid., s. 481-496.
- ⁷⁴ Ibid., s. 393n.

- ⁷⁵ Ueber die Unzufriedenheit der deutschen Bürger mit ihnen Obrigkeiten und Herrschaften, ibid., s. 97n.
- ⁷⁶ Od r. 1787 Schönfeldské, od r. 1790 Krameriusovy poštovské noviny.
- ⁷⁷ Noviny o tom přinášely informace tohoto druhu: "Okolo Doxan milovníci českých knih a těchto novin, pokudby čeho z těchto věcí požádali, necht se ohlásí u p. Josefa Justa školního učitele v Doksanech, kterýž jim o všem náležitou dá vědomost" (roč. 1791, č. 293).
- ⁷⁸ Praha 1801, srov. Fr. Kutnar, Sociálně myšlenková tvářnost obrozeneckého lidu, Praha 1948, s. 73.
- ⁷⁹ Měsíční spis, č. 12.
- ⁸⁰ K tomuto cíli směřovaly moralizující články jako "Rozumný a pořádný měšťan", "O poslouchání rodičů", "Jak drahá věc je dobrý rozum" apod.
- ⁸¹ Fr. Lom, Vývoj zemědělství a zemědělského vzdělání v Čechách, Sborník VŠZ v Praze 1958, s. 69n.
- ⁸² Anweisung der Landwirtschaft (1795), Beiträge zur Verbesserung Landwirtschaft (1801).
- ⁸³ J. Hanzal, Stolice zemědělství na pražské universitě, Historia Universitatis Carolinae Pragensis IV, 1963, s. 147n.
- ⁸⁴ Nejvyšší úroveň dosáhlo patrně české ovocnictví, v Polabí působil jako praktik i odborný spisovatel poděbradský děkan Rössler, o němž byla již zmínka v souvislosti s industriálním školstvím.
- ⁸⁵ Aleš Pařízek (1748-1822), vynikající pedagog a všestranná kulturní osobnost; po filosofických a theologických studiích vstoupil do dominikánského řádu, působil jako katecheta v Jabloném v Podještědí a v Praze (od r. 1775 na normální škole). R. 1783 se stal ředitelem hlavní školy v Klatovech, 1790 ředitelem pražské normální školy. Pracoval ve dvorské studijní komisi a r. 1811 byl zvolen děkanem theologické fakulty pražské university.
- ⁸⁶ Neúplný seznam prací podává Wurzbach, Biographischer Lexikon des Kaiserthums Österreich, sv. 21, Wien 1870, s. 314.
- ⁸⁷ Časopis vycházel čtvrtletně v Normalschuldruckerei.
- ⁸⁸ I. vydání 1797, s. 6-7.
- ⁸⁹ Například u J. J. Ryby.
- ⁹⁰ Zhodnocení jeho působení je v Dějinách české literatury, II, Praha 1960, s. 38, 645.
- ⁹¹ Rozbor důležité publicistiky té doby ve vztahu k lidu podal Fr. Kutnar, c. d., s. 44-66.
- ⁹² Z. Nejedlý, Alois Jirásek, Praha 1949, s. 236. O nový pohled na působení lidových buditelů se pokusil i J. Novotný, Příspěvek k otázce úlohy některých lidových buditelů v počátcích českého národního obrození, ČsČH II, 1954, str. 600-629.
- ⁹³ R. R. Palmer, The Age of Democratic Revolution, Princeton 1959.
- ⁹⁴ F. Ponteil, Histoire de l'enseignement en France 1789-1964, Paříž 1966, s. 23n.
- ⁹⁵ "La république a besoin d'hommes agissants, rigoureux, robustes, laborieux, des hommes éclairés sur leurs droits, leurs devoirs."
- ⁹⁶ E. Sprenger, Zur Geschichte der deutschen Volksschule, Heidelberg 1949.
- ⁹⁷ Vyjádřil to hlavně ve spise "Erziehung des Bürgers zum Gebrauche des gesunden Verstandes und zur gemeinnützigen Geschäftigkeit".
- ⁹⁸ V tomto hodnocení se shoduje starší i novější literatura, srov. Geschichte der Erziehung, Berlín 1955.
- ⁹⁹ J. H. Campe, Über einige verkannte, wenigstens ungenutzte Mittel zur Beförderung der Industrie, der Bevölkerung und des öffentlichen Wohlstandes, Wolfenbüttel 1786; srov. E. Sprenger, c. d., s. 56n.

¹⁰⁰ K. Iven, Die Industrie Padagogik d. 18. Jahrhunderts. Eine Untersuchung über die Bedeutung des wirtschaftlichen Verhaltens für die Erziehung, Berlin-Leipzig 1929.

¹⁰¹ Podobné tendence a pokusy o školské reformy lze v této době sledovat i v ostatních evropských zemích (zvl. v Anglii, Itálii, Polsku aj.).

¹⁰² K. Iven, c. d., s. 38 n.

Zusammenfassung

Bildung und Volkskultur in den Anfängen der tschechischen nationalen Wiedergeburt

Die tschechische nationale Wiedergeburt, ihre historischen Wurzeln und die sie begleitenden gesellschaftlichen Veränderungen sind noch immer nicht zufriedenstellend geklärt. So interessieren insbesondere die Rolle der in Entstehung begriffenen Intelligenz und die Hebung der Bildung der Volksmassen den heutigen Historiker. In der neuzeitlichen Entwicklung der tschechischen Nation, in der Entfaltung ihrer Kultur und Bildung spielte das niedere Schulwesen eine bedeutsame Rolle. Die Anfänge seines Aufschwungs fallen in den letzten Zeitraum der Regierung Maria Theresias und Josefs II. Eine Analyse des wichtigen, bislang unbearbeiteten statistischen Materials zeigte, dass ein beträchtlicher Entwicklungsgrad des niederen Schulwesens bereits vor der Erlassung des allgemeinen Schulgesetzes aus dem Jahre 1774 eintrat. Die Zahl der Schulen, Lehrer, der Schulbesuch sowie das Niveau des Unterrichts stiegen in den achtziger und neunziger Jahren des 18. Jahrhunderts beträchtlich an (bei Jahrhundertende machte die Zahl der Schulen mehr als 2500 aus).

Hinsichtlich der Quantität und Qualität des Schulnetzes bestanden allerdings beträchtliche Unterschiede zwischen den einzelnen Gebieten. Das höchste Niveau erreichte man in den nordböhmisches, industriell und landwirtschaftlich hochstehenden und dichtbesiedelten Gebieten, wo es auch absolut die meisten Schulen und Lehrer und den besten Schulbesuch gab (besonders in der Gegend von Litoměřice).

Das tschechische Schulwesen wurde auf modern und hochentwickelten, auf den Interessen und Vernunftsmöglichkeiten der Schüler beruhenden pädagogischen Prinzipien aufgebaut, die auf die lokalen Verhältnisse appliziert wurden. Grosse Verdienste um den Aufschwung des niederen Schulwesens erwarb Ferdinand Kindermann von Schulstein, ein praktischer Lehrer und glanzvoller Organisator. Sein Beitrag zur europäischen Pädagogik bestand im Aufbau eines Industrialschulwesens, das seinen Ausgang nahm von den damaligen aufgeklärten Ideen die den Bedarf der Erziehung eines neuen, gebildeten und arbeitsamen Bürgers propagierten. In den Industrialschulen unterrichtete man Handarbeiten, hauptsächlich Bearbeitung von Textilrohstoffen, und landwirtschaftliche Praxis; die Schüler erhielten finanzielle und sonstige Belohnungen und so halfen die Schulen bei der Lösung der sozialen Stellung der armen Kinder in Stadt und Land.

Die damaligen amtlichen und privaten Quellen bezeugen, wie sich nach und nach die Bildung der Bevölkerung in den grundlegenden Unterrichtsgegenständen (Lesen, Schreiben und Rechnen) hob und vertiefte und wie auch neue Gegenstände (Geschichte, Erdkunde, Naturlehre, Mathematik u. a.) eingeführt wurden. Betrachtliches Augenmerk widmete man auch weiterhin dem Musik und Gesangsunterricht und es ist daher kein Zufall, dass gerade unter den tschechischen Lehrern zahlreiche hervorragende Komponisten vorkamen, die die Grundlagen der tschechischen Musiktradition legten.

Die Gruppe der neu orientierten und volkstümlichen nationalen Erneuerer (Kindermann, Pařízek, Kramerius, Tomsa u. a.) ist zweifelsohne eine Repräsentantin der in Entstehung begriffenen Bourgeoisie und Verkünderin liberalerer gesellschaftlicher und kultureller Ansichten. Diese Schlussfolgerung wird auch durch das Studium der damaligen Publizistik,

der popularwissenschaftlichen und der Fachliteratur bestätigt, die damals das Denken und die Ansichten der mittleren Schichten in Stadt und Land beeinflusste. Diese Publizistik konzentrierte sich auf die Hebung der Fachkenntnisse in der Landwirtschaft, in der Industrie- und Handwerksproduktion und auf die Heranbildung eines neuen Bürgers im Josefinischen Geist. Die von aufgeklärten und physiokratischen Ansichten und Vorstellungen ausgehende Wertung der schlichten Bevölkerung untergrub die alte, traditionelle feudale Auffassung vom Volk. In vielen Äusserungen kann man, insbesondere in der Zeit vor der französischen Revolution, verkappte Angriffe gegen die damaligen gesellschaftlichen Verhältnisse, hauptsächlich gegen die privilegierte Stellung des Adels erblicken. Am weitesten gelangte diesbezüglich die von Frant. Steinský herausgegebene Zeitschrift 'Monatliche Beiträge'.

Die literarische Tätigkeit eines Teils der Intelligenz findet eine wechselseitige Ergänzung durch ihr pädagogisches Wirken (insbesondere Steinský und Pařízek). Ziel der Volksbildungs- und Erziehungsarbeit war es, die gesamte Jugend ohne Rücksicht auf Nationalität und Religion im neuen Geist heranzubilden; dazu sollten, abgesehen von neuen Schulen, Zeitschriften und Büchern, auch die Lehrbücher und Lehrbehelfe dienen; diese wurden von einem Verlag bereitgestellt, der bei einer Prager Normalschule gegründet wurde.

Die ungewöhnliche Ausbreitung der Grundbildung breiter Volksmassen bildete eine unerlässliche Voraussetzung für den Aufschwung des tschechischen Nationalbewusstseins und für den Prozess der nationalen Wiedergeburt überhaupt. Ohne das aktive, bescheidene und gewissenhafte Wirken der ganzen Plejade von Landlehrern, Geistlichen u. a. kann man sich nicht gut den gesamten weiteren Aufschwung der Nationalbewegung und die erfolgreiche nationale Erneuerungsarbeit aller grossen Persönlichkeiten unserer nationalen Wiedergeburt vorstellen.

Übersetzt von A. Hubala